

CSEPELY-KNORR LUCA

A múlt kérdései – a jövő válaszai

A budapesti Kossuth tér térépítészeti tervpályázata

Past Questions – Future Answers

Budapest, Kossuth Square Urban Space Design Competition

LEKTOR: JÁMBOR IMRE

 VÁROSOK fejlődése során a központi térnek – akár a görög agórának vagy a középkori városok városháza körül kialakuló főterének – mindig különleges, kettős szerepe volt. Központjai a város irányításának, ebből adódik reprezentatív jellege; ugyanakkor a közösségi élet és a találkozás helyszíne is. Minden városi tér változik története során kialakítását, mentális jelentését tekintve. A történelmi változások, a városirányítás szándékai, a fejlesztési igények, és a politikai döntések is nyomokat hagynak rajtuk. Új funkciót kapnak, megváltozik szerkezetük és az őket körülvevő épített térfalak, valamint szabadtérépítészeti kialakításuk is. A fejlesztések és változtatások természetesen kiemelten érintik a főtereket. A Parlament felépülése óta az egykori Tömő tér ad helyet a Magyarország legfőbb államirányítási szervének otthon nyújtó épületnek. Emiatt az ország főterének szerepét is betölti. A budapesti városfejlődés során a főterekre amúgy is jellemző változások ezt a teret különösen érintették. Tanulmányom első részében rövid történeti áttekintés keretében vizsgálom, hogy milyen alapvető koncepcionális, térszervezési kérdések merültek fel a térrel kapcsolatban 1883 és 1927

között. A második részben a 2007 májusában lezajlott térépítészeti pályázatra benyújtott tervekben vizsgálom a történeti kérdésekre adott kortárs válaszokat, valamint napjaink tervezőinek viszonyulását a történeti környezethez.¹

I. A MÚLT KÉRDÉSEI

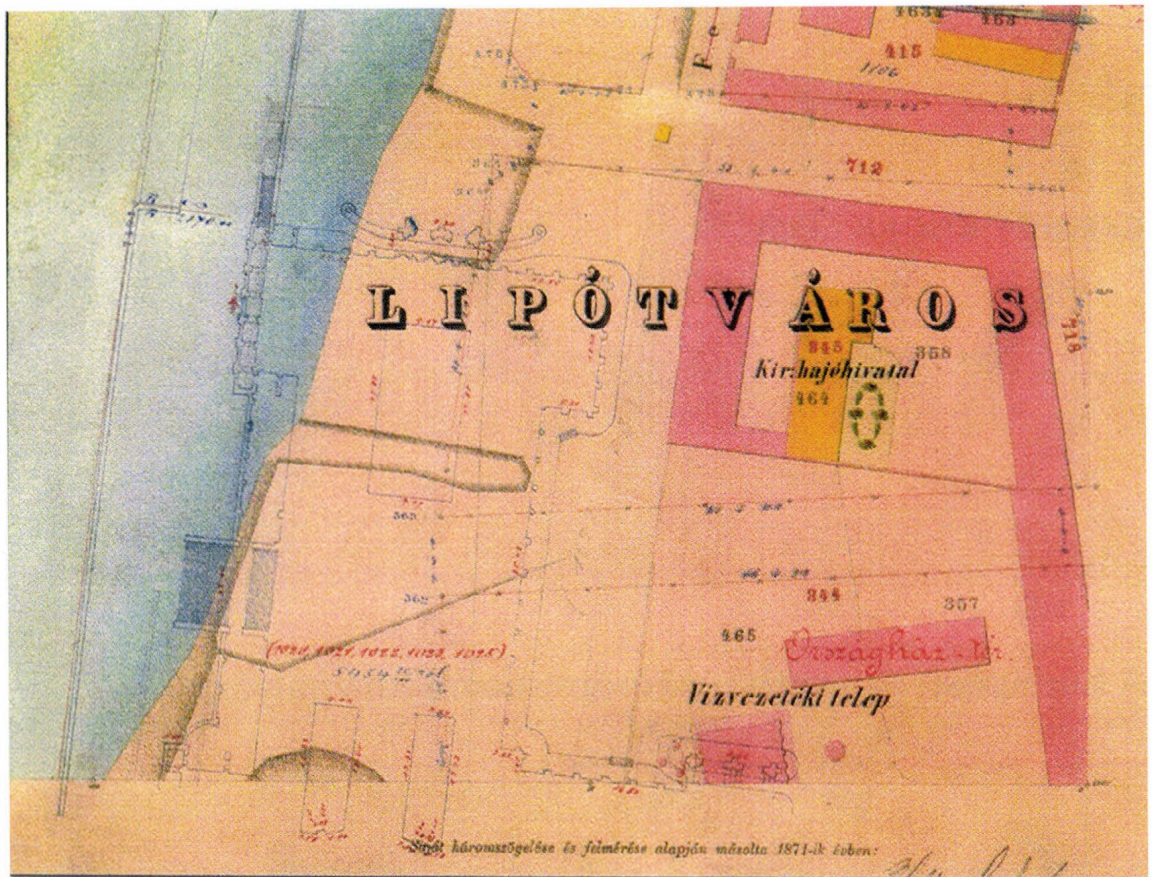
A TÉR TÖRTÉNETE 1880 ELŐTT

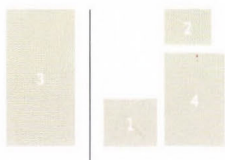
A mai Kossuth tér területe Budapest fejlődése során sokáig elhanyagolt városszéli terület volt. Az 1785-ös Balla Antal-féle térképen a tér területe még beépítetlen.² (1.kép) A királyi kamara először 1789-ben szabályoztatta a területet, ennek tervét Pollencing József készítette.

1804-ben Hild János szabályozási tervében a terület déli részét rakodópiacként határozta meg, míg az északi oldalon építési parcellákat jelölt ki. (2. kép) A környék utcahálózata a szabályozási tervnek megfelelően alakult ki, a piac helyén azonban szemétdomb keletkezett. A terület északi részén épült fel a hajózási hivatal épülete. 1844-ben a közmunkára kötelezett

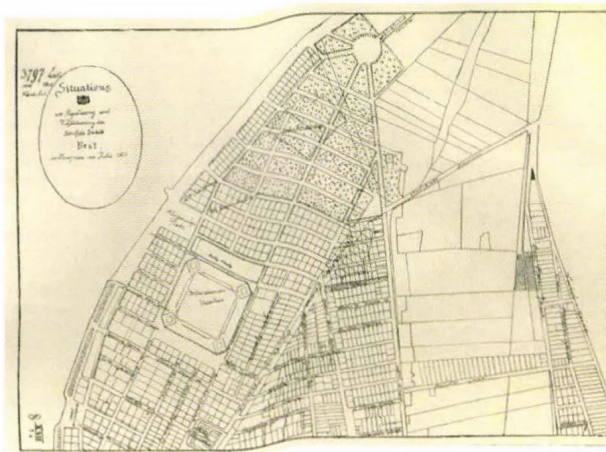
¹ A tervezői attitűdök vizsgálatakor Balogh Péter István e tárgyban kialakított terminológiáját használom. Balogh Péter István: Szabadtér-tervezés történeti környezetben. In: *4D Tájépítészeti és Kertművészeti folyóirat*. 2006/3. szám. 38.-44. oldal

² *Mappa Specialis intravillani hov est Fundorum Interioris Urbis nec non Suburbium Josephini et Theresiani...* in gremio Liberae Regiae Civitatis Pestensis comprehensurum. Balla Antal, 1785.

1. kép: Részlet Balla Antal 1785-ös térképéről
2. kép: Részlet Hild János szabályozási tervéből, 1804.
3. kép: Részlet Halácsy Sándor 1871-es térképéből
4. kép: Részlet a Fővárosi Közmunkák Tanácsa által készített térképből, 1873.

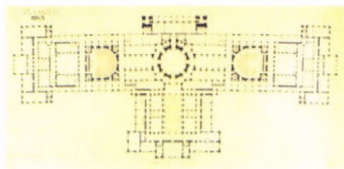
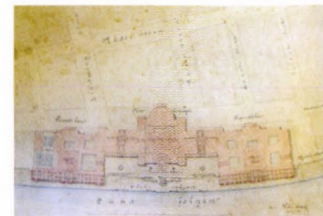
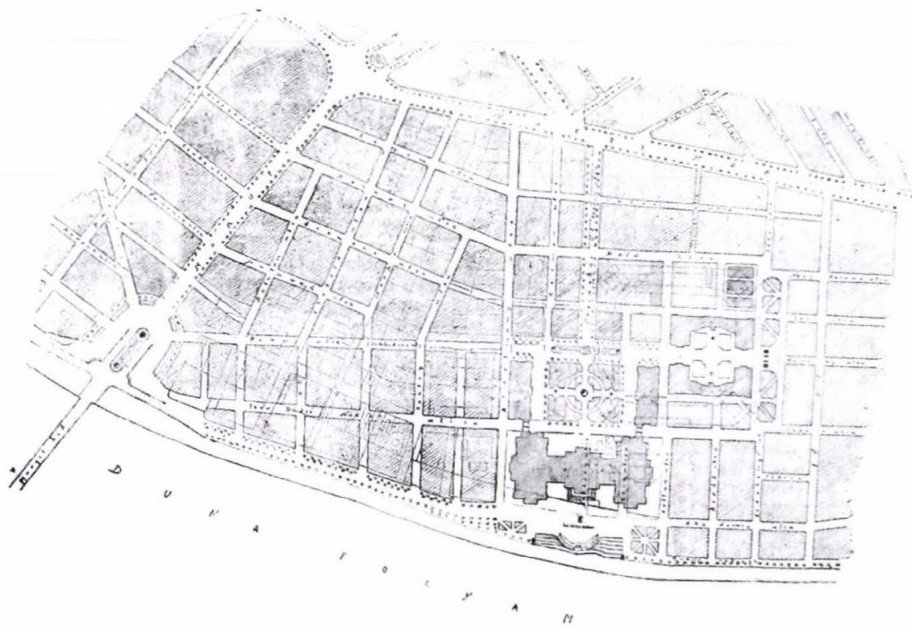

csavargók foglalkoztatása céljából elkezdték feltölteni a területet, erről kapta a Tömő tér elnevezést. 1867 után Pest város vízigényének kielégítésére több ütemben szivattyútelepet építettek itt, a szivókutak W. Lindley és Wein János tervei alapján készültek el. A Halácsy Sándor által 1871-ben készített térképlapra később rávezették a Parlament épületének körvonalát, így annak elhelyezkedése jól látható.³ (3. kép)

Az 1872-ben kiírt városszabályozási tervpályázatban, az angol Klein és Fraser tervezőpáros

által készített pályaműben, már megjelenik a Duna-part, mint a leendő Országház helye, ők azonban az akkor még álló vízmű északi oldalára helyezték az épületet. 1873-ban pedig egy, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa által készített leendő városszabályozásokat és építkezéseket ábrázoló térképlapon jelent meg először a Tömő tér, mint az Országház helyszíne. (4. kép) Valószínűleg gróf Andrássy Gyula elképzelései közé tartozott a terület ilyen irányú hasznosítása. Az Országház Duna-partra való elhelyezésére már gróf Széchenyi István is tett javaslatot.

³ Halácsy Sándor: Sz. kir. Pest-város beltelkeinek térképe, 1871.

AZ ÁLLANDÓ ORSZÁGHÁZ TERE

1880. december 14 -én szentesítette Ferenc József Tisza Kálmán miniszterelnök ellenjegyzésével az 1880. évi LVIII tc.-et, amely „az országgyűlés mindkét házát befogadó állandó Országház építését rendeli el”.⁴ Ezután, 1881-ben országos bizottság alakult az Országház munkálatainak előkészítésére. Tagjai a város életében és fejlődésében olyan meghatározó szerepet játszó személyiségek voltak, mint például Andrassy Gyula gróf, Tisza Lajos gróf, Podmaniczky Frigyes báró, vagy Ybl Miklós építész. Az építkezés helyszínének a Tömő tere a Fővárosi Közmunkák Tanácsa választotta ki.

1882-ben, a térre és a környező utcák területére Palóczy Antal szabályozási tervjavaslatot dolgozott ki. (5. kép) A terv lényege egy a Dunától a jelenlegihez képest hátrébb elhelyezkedő épület, amely előtt a Duna felé külön térrészletet alakított ki. Tervében kettős lépcsősor teremt kapcsolatot a folyó és az épület között. Az épület keresztmetszetét a szemközti utca tengelyéhez igazítva helyezte el. Az Országház előtt minden oldalán épített térfalakkal határolt, szabályos formájú, szimmetrikus tér kapott helyet. A környező épületek mindegyike középület-funkciójú.⁵ Az elrendezést Palóczy egy évvel később, a Parlament épületére benyújtott pályázatában továbbfejlesztette. (6. kép) Elutasított terve sok olyan koncepcionális kérdésre választ adott, mely az épület megépítésétől kezdve folyamatosan foglalkoztatta a szakembereket.⁶

1883. február 1-én járt le az Országház épületére kiírt tervpályázat beadási határideje,

melyen négy egyenlő díjat osztottak ki: Steindl Imre, Hauszmann Alajos, Schickedanz Albert és Freund Vilmos, valamint Otto Wagner, Kallina Mór és Berndt Dezső között. A végleges tervek elkészítésére végül Steindl Imre kapott megbízást. (7-8. kép)

1884-ben Steindl módosította terveit, helyszínrajzán ekkor már a kompozícióba beépítve jelenik meg az Alkotmány utca tengelye, melynek kiszélesítését is javasolja. Szintén ezen a módosított tervsorozatán maradt fent a tér rendezésére vonatkozó koncepciója is. (9. kép) A módosított terv elképzeléseivel összhangban készítette el a Fővárosi Közmunkák Tanácsa a terület végleges szabályozási tervét, a következőkkel:

„A nagyszerű épület megkívánja, hogy szabadon álljon, és hogy fenségéhez illő környezetéről is gondoskodás történjék. Hatalmas főhomlokzata a fejedelmi Dunára nézend, a másik három oldalról is tágas tér által lesz övezve, s azon telkek, melyek egy térnek külső szegélyét képezendik, oly beosztást nyertek, miszerint díszesen, palotaszerűleg legyenek beépíthetők, azoknál főleg a középületek emelését tartván szem előtt. A térre az Alkotmány-utcából lesz a főbejárat; az országház úgy fog elhelyeztetni, miszerint kelet felőli kiugrásának tengelye egy vonalban legyen az Alkotmány utca tengelyével.”⁷

A szabályozás elkészülte után a tér többi épületének tervezése is megindult. Az Országház építéskor először a keleti oldalon álló épületek készültek el, a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium (ma Földművelésügyi és

5. kép: Palóczy Antal 1882-ben készített szabályozási terve a Tömő térre és környékére

6. kép: A Palóczy Antal által készített Országház tervpályázat helyszínrajza

7. kép: A Steindl Imre által készített pályamű helyszínrajza

8. kép: A Steindl Imre által benyújtott pályaműben szereplő alaprajz és nézetrajz

9. kép: Steindl Imre 1884-es módosított helyszínrajza

10. kép: Archiv fotó a Parlament építéséről

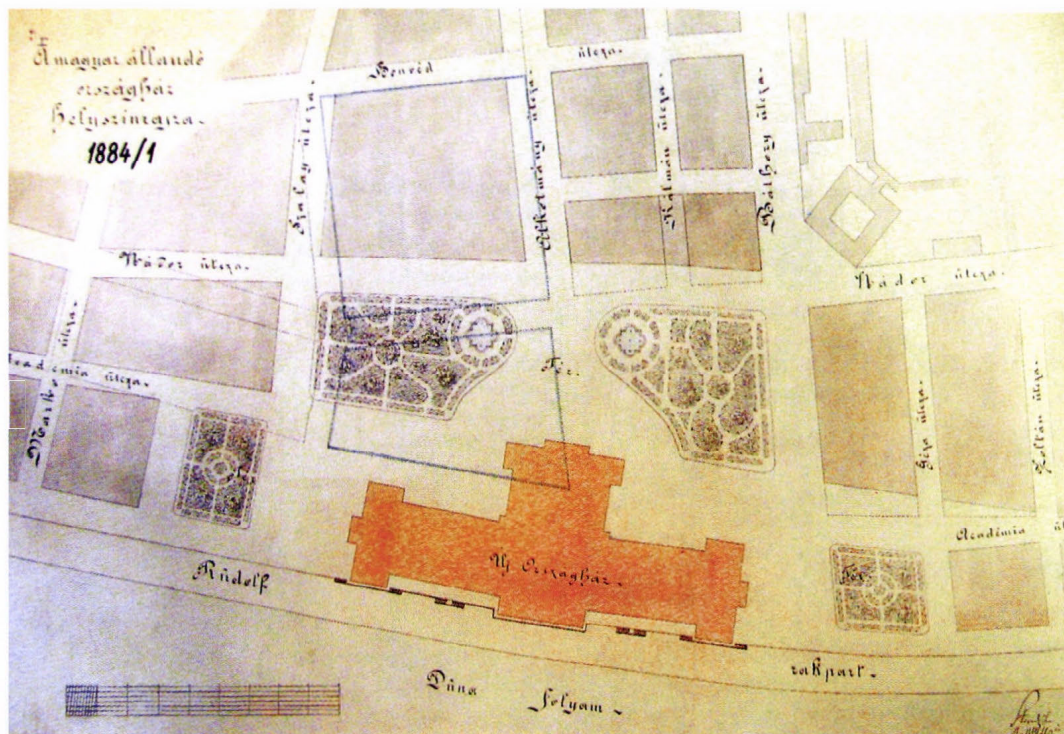
11. kép: Archiv fotó a Szent Korona fogadásáról

⁴ Siklóssy László: *Hogyan épült Budapest?* Budapest, 1931. 282. oldal.

⁵ Palóczy első tervét lásd: Ezrey: *A Parlament környéke*. In: *Vállalkozók Lapja*. 1914.

⁶ Palóczy pályázati tervéről részletesen: Gábor Eszter: *Az állandó Országház tervpályázata 1883-ban*. In: *Az Országháza. Buda-pesti Országháza tere 1784-1884*. Szépművészeti Múzeum, Budapest, 2000.

⁷ A Közmunkatanács szabályozási javaslatát Siklóssy László idézi a tanács történetével foglalkozó művében. Siklóssy László: *Hogyan épült Budapest?* Budapest, 1931. 283. oldal

Vidékfejlesztési Minisztérium), Bukovits Gyula tervei szerint, mely a legrégebbi a téren; ezután épült meg a Kuria és a Budapesti Ítéltábla számára (ma Néprajzi Múzeum) a Hauszmann Alajos által tervezett neoreneszánsz palota. Az északi és a déli oldal épített térfalai sokáig hiányoztak, csak jóval később, az 1920-as, 1930-as években készültek el.

STEINDL TÉRTERVEZÉSI ALAPELVEI

„Situatio.....Az épület mögött és mellett pedig rendessé alakítandó hármastér terület.”

(Steindl Imre)⁹

A pályázati tervekben Steindl az épület északi, keleti és déli homlokzata előtt „hármastér” kialakítását jelölte. Ezek az Alkotmány utca (akkor még Nap utca) tengelye nem szervező eleme a keleti térrésznek, hiszen a pályázatban az épületet a mai állapothoz képest délebbre helyezte el, vele szemben zárt térfalat ábrázolt. (7. kép) 1884 februárjában készített első módosított helyszínrajzban az épület már a jelenlegi helyén szerepel, így az Alkotmány utca tengelye három részre osztja a keleti térrész, ami azonban az eredeti hármastér koncepcióján nem változtatott. (8. kép) Amint az 1884-es műleírásából származó idézetben is olvasható: a hármastér az északi, a keleti és déli tér hármasságát jelent, nem az általa is három részre osztott keleti térrészre utal. Térrendezési koncepciójának lényeges eleme, hogy a három egység kialakítása formailag, stílusban egyezik. A keleti kertben az épület tengelyében burkolt felület jelenik meg, a tengely két oldalán pedig két növényekkel

kialakított kertrészlet, melyek felépítése azonos elemekből áll, és a tér alakjához mérten az elrendezés szimmetrikus. Ezt erősíti a két díszkút elhelyezése is.

KONCEPCIÓK AZ 1884-1900-AS ÉVEKBEN

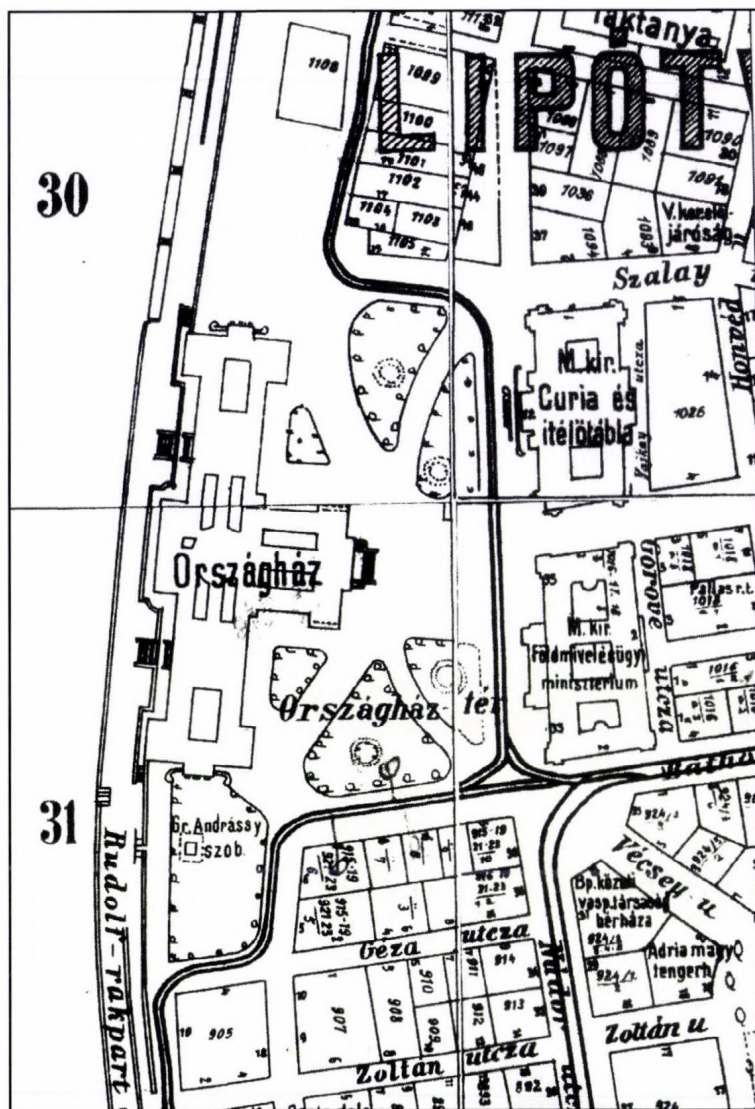
A Parlament építésének megkezdésére 1885-ben került sor, a hosszan elhúzódó építkezés során 1894-ben készült el a homlokzat főpárkánya, 1896-ban a millenniumi ünnepségek keretében már itt zajlott a „Szent Korona fogadása”, és használható volt a kupolacsarnok is. (10-11. kép) Ebben az évben olvashatunk először a tér kertészeti rendezéséről is. A kert című folyóirat beszámol arról, hogy a Fővárosi Közmunkák Tanácsa jóváhagyta a tér rendezésére vonatkozó terveket, azzal a kikötéssel, hogy a Földművelésügyi Minisztérium és a Kuria előtti területen alacsony növekedésű fák ültetését javasolják, „*hogy a monumentális épületek architektonikus hatását ne zavarják*”.¹⁰ Szintén ebben az évben olvashatunk arról is, hogy a Fővárosi Főkertészeti Hivatal, melynek vezetője ekkor Ilsemann Keresztély, a park létesítésének költségeit 86 000 forintban állapította meg. Egy másik hírben közlik, hogy a kivitelezés a következő év tavaszán, vagyis 1897-ben megindul.¹¹ Ez azonban mégsem történt meg, hiszen 1904-ben Andrássy Gyula gróf lovas szobrának felállításakor, és a déli kert kialakításának hírüladásakor említik ugyanebben a folyóiratban, hogy Ilsemann Keresztély vezetése alatt ekkor készül a keleti oldal parkosítása. A terveket a Főváros Mérnöki Hivatala, valamint a Fővárosi Közmunkák Tanácsa Mérnöki Osztálya készítette, egyeztetve Steindl Imrével,

8 Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium épülete: épült Bukovits Gyula tervei szerint, 1885-1886-ban, A Kuria épület Hauszmann Alajos tervei szerint 1893-1896 között épült.

9 Steindl 1884-es módosított terülváltozatához köztölt magyarázata. Steindl Imre: Tervmagyarázat és műleírás, az állandó országház tervezete és költségvetéséhez. In: *Az Építési Ipar*. 1885/9. 104-105, 115-116. oldal

10 Az új országház előtti tér rendezése. In: *A kert*. 1896. 120. oldal

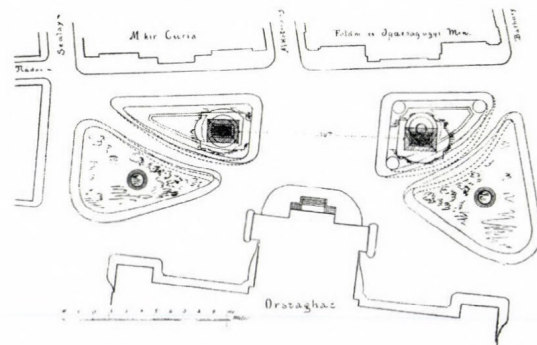
11 Az új országház parkja. In: *A kert*. 1896. 68. oldal, 120. oldal, 929. oldal

12. kép: Részlet Budapest Főváros kataszteri térképéből, 1908

13. kép: Palóczy Antal terve az Andrássy szobor elhelyezéséhez, 1900.

14. kép: Lechner Jenő pályaműve a Magyar Mérnök- és Építész Egylet szoborelhelyezési pályázatán, 1904.

és az Országház Építési Végrehajtó Bizottságával.¹² A tér kialakítását az 1908-as kataszteri térkép ábrázolja. (12. kép)

1900-ban tehát még nem készült el a tér, azonban ekkor sor került egy olyan eseményre, mely ismét a figyelem középpontjába állította az akkor már Országház tér rendezésének kérdését. Ekkor döntöttek ugyanis arról, hogy a téren gróf Andrássy Gyula szobrát állítják fel. A szobor elhelyezési problémájának megoldására tett javaslatot Palóczy Antal.¹³ (13. kép)

PALÓCZI ANTAL TERVE

„...Ugy gondoljuk ugyanis, hogy az országház előtt megfelelőbb lett volna a fórum-szerű építészeti tér, és nem park, mely nem a monumentálisság fokozására szolgál, hanem a kellemest segíti elő... De éppen mert a tér nagy, elosztható olyformán, hogy az országház kapuzatával az előtér egy hatalmas fórumot képezzen...”¹⁴ (Palóczy Antal)

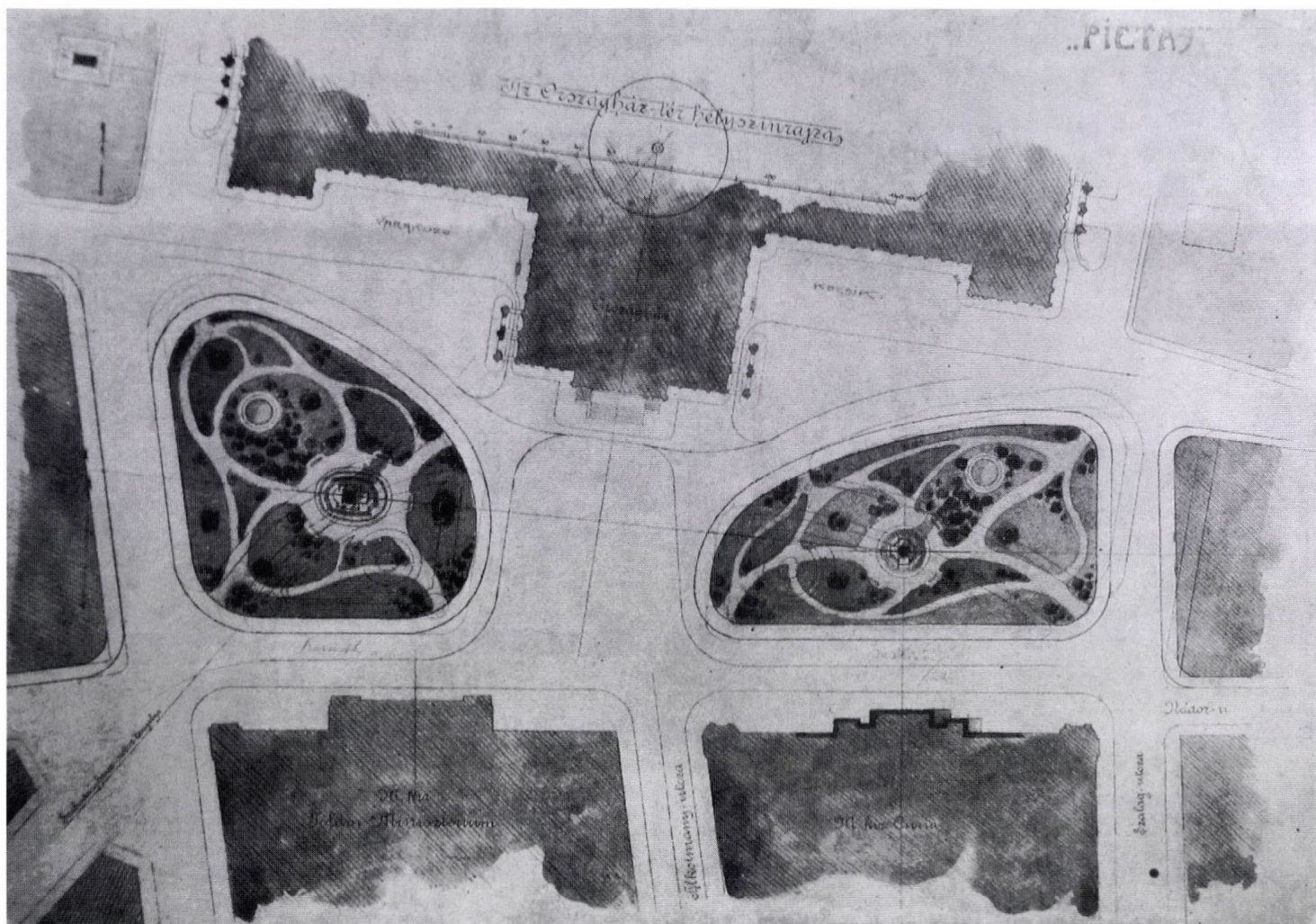
Palóczy a tér elemzése kapcsán megemlítette, hogy a lovas szobor eredetileg a Parlament

tengelyében tervezett elhelyezése nem helyesíthető, mert ennek erősítése csak még jobban kiemelné az Országház és az Alkotmány utca középvezetékének egymáshoz képesti eltérését. Tervében ebből kifolyólag az észak-déli tengelyre komponálta, és két lovas szobor elhelyezését javasolta. Ekkor jelent meg tehát a két szobor és az észak-déli tengely hangsúlyozásának gondolata, mely a tér története során többször visszatérő motívum. Palóczy elképzelésének fontos eleme még, hogy kiemeli az épület előtti fórum-szerű burkolt tér szűkességét, ami a korábbi szabályozási, és Országház pályázati tervének is fontos eleme volt. A központi tér formai kialakítását tekintve az épület tengelyére, annak középső kiugró rizalitjára szervezett. Szintén fontos kiemelni, hogy Palóczy szerint az épület előtt nem parkra, hanem építészeti térre lenne szükség, ami az épület monumentalitását kiemeli. A „tér” vagy „park” kérdés a mai napig fontos a Kossuth tér megítélése szempontjából. A tanulmánynak, melyet Palóczy a szoborelhelyezésről írt, a tér történet vizsgálata szempontjából fontos részlete, hogy megemlíti, 1900-ban már állt két

¹² A kert. 1904. 585. oldal, Somorjay Sélysette: Budapest, Kossuth tér. Történeti áttekintés és műemlékvédelmi szempontok a tér rendezéséhez. A tervpályázat dokumentációjának melléklete. 2007.

¹³ Palóczy Antal: Gróf Andrássy szobra és az Országház tere. In: *Építő Ipar*. 1900. 313-314. oldal

¹⁴ Palóczy Antal: Gróf Andrássy szobra és az Országház tere. In: *Építő Ipar*. 1900. 313. oldal

szökőkút a téren, melyek helyét a közölt helyszínrajzon meg is jeleníti.

Andrássy Gyula lovasszobra végül a déli kertben került elhelyezésre, ennek kertészeti kialakítását a Fővárosi Mérnöki Hivatal tervezte, 1906-ban.¹⁵

LECHNER JENŐ ELSŐ TERVE A KOSSUTH TÉRRE

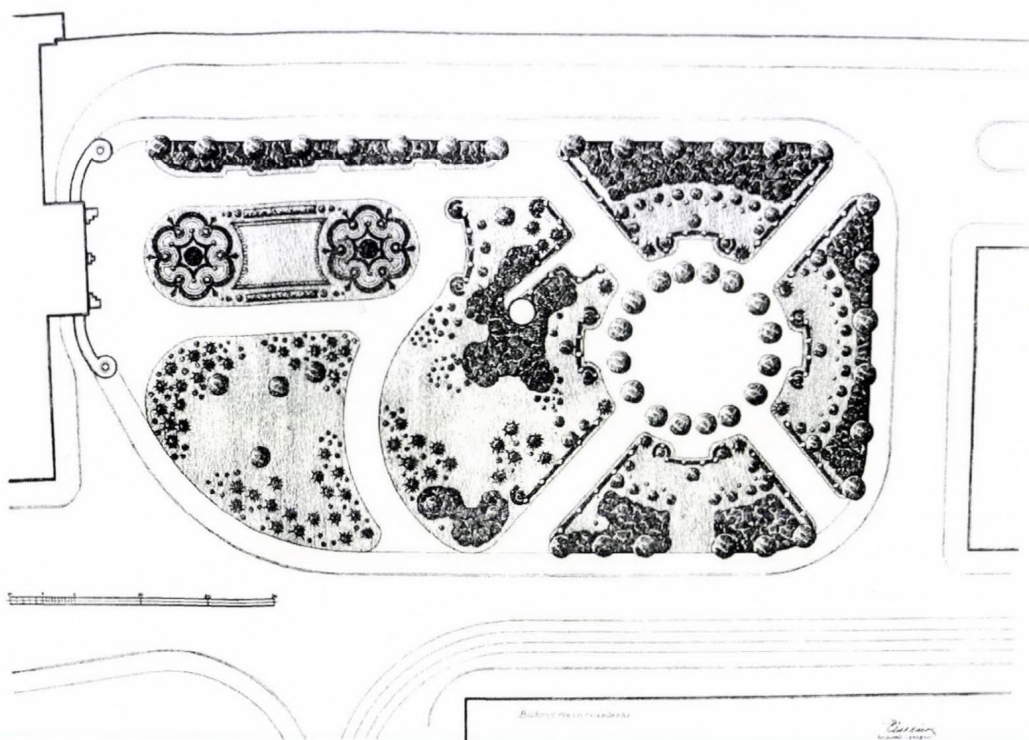
1904-ben azonban lezajlott a tér tervezésének újabb pályáztatása. A Főváros döntése értelmében ugyanis az Országház téren kell elhelyezni Kossuth Lajos szobrát. A szobor ekkor még nem volt meg, a szobrászati pályázatra először 1905-ben, majd 1908-ban került sor, ettől függetlenül a Mérnök- és Építész- Egylet pályázata lezajlott, a győztes Lechner Jenő 'Pietas' jellegű pályaműve lett.¹⁶ (14. kép) Lechner Jenőnek ez a terve szorosan kapcsolódik Palóczy korábban már ismertett elképzeléséhez, és előfutára Lechner későbbi terveinek. Elképzelésének lényege a két szobor elhelyezése. A Kossuth-szobrot a tér déli oldalára helyezi, olyan helyzetbe,

hogy az a Szabadság tér felől is látható legyen. Javaslatáértelmében a másik szobor Batthyáynak mint a magyar alkotmányos rend másik nagy történelmi alakjának állít emléket, helyét a Kúria épület tengelyébe jelöli ki. A terv jövőre is hatást gyakorló lényeges kérdése, hogy a két szobor nem az épület tengelyére szimmetrikusan helyezkedik el, ezáltal erősebbé válik az észak-déli tengely hangsúlyozása. Ez az első olyan koncepció, mely a Kúria épület tengelyébe helyezett szoborral erősíti az épületnek a tér egységébe való illeszkedését, a térfalak térszervező szerepét hangsúlyozva ezzel.

A Kossuth-szobor elhelyezésének kérdése a tér történetét sokszor befolyásoló tényező maradt. A szobrászati pályázat második meghirdetésére 1908-ban került sor, ekkor Horvay János szobor-terve lett a győztes, a szobor elhelyezésére azonban csak jóval később került sor.

1911-ben indult meg a Földművelésügyi Minisztérium előtti térrész parkosítása. A térről fennmaradt 1920-as évekből származó fotókról alkothatunk képet ekkori arculatáról. A nagyjából

¹⁵ Az Andrássy-szobor parkja. In: *A kert*. 1906. 213-214. oldal
¹⁶ Lechner tervének publikálását ld: Lechner Jenő: A budapesti Kossuth-szobor elhelyezéséről. In: *Építő Ipar*. 1905. 198-200. oldal

15. kép: Archív légifelvétel 1920-as évekből

16. kép: Archív fénykép az 1920-as évekből

17. kép: Ráde Károly felmérési terve az északi kertről

18. kép: Ráde Károly felmérési terve a déli kertről

19. kép: Palóczy Antal Kossuth-szobor elhelyezési javaslata, 1926.

szimmetrikus alapelrendezést íves kocsutak törik meg. Az északi és a déli kert is elnyerte ekkorra azt a formáját, mely sokáig uralkodó maradt. A légifotókról, és Ráde Károly később publikált felmérési terveiről az azonban jól látható, hogy az északi és déli mellékterek Steindl-féle egységes kialakítású koncepciója ekkorra már teljesen felborult. (15-18. kép)

AZ 1926-1927-BEN KÉSZÜLT JAVASLATOK

A tér története során igen jelentős az 1926-os év. Ekkor került ugyanis újra szóba a Kossuth-szobor elhelyezésének kérdése. A Főváros Szoborelhelyezési Bizottsága a Parlament tengelyében való elhelyezés mellett döntött, ezt azonban nem helyeselte a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet, valamint a Magyar Országos Képzőművészeti Tanács.

PALÓCZI ANTAL ÉS PIROVITS ALADÁR TERVEI

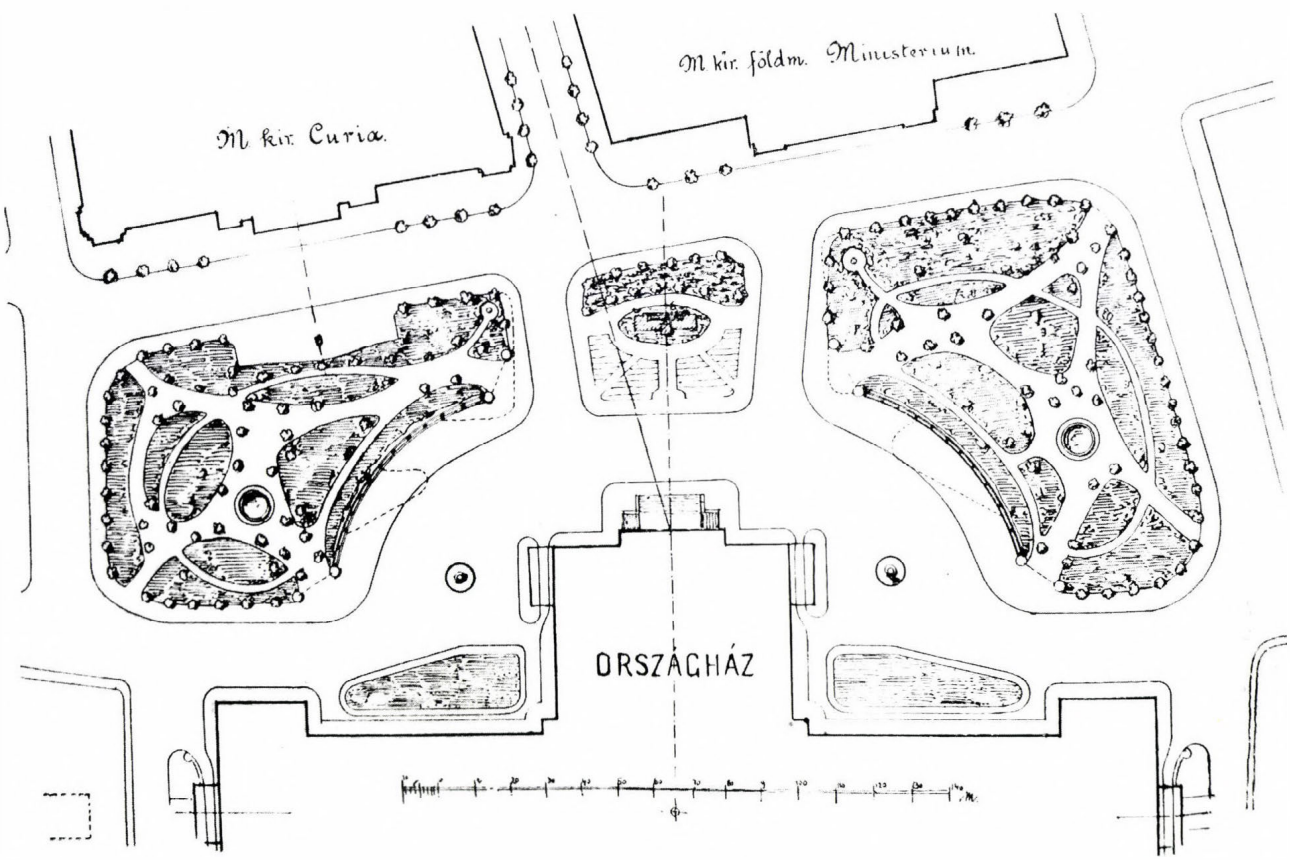
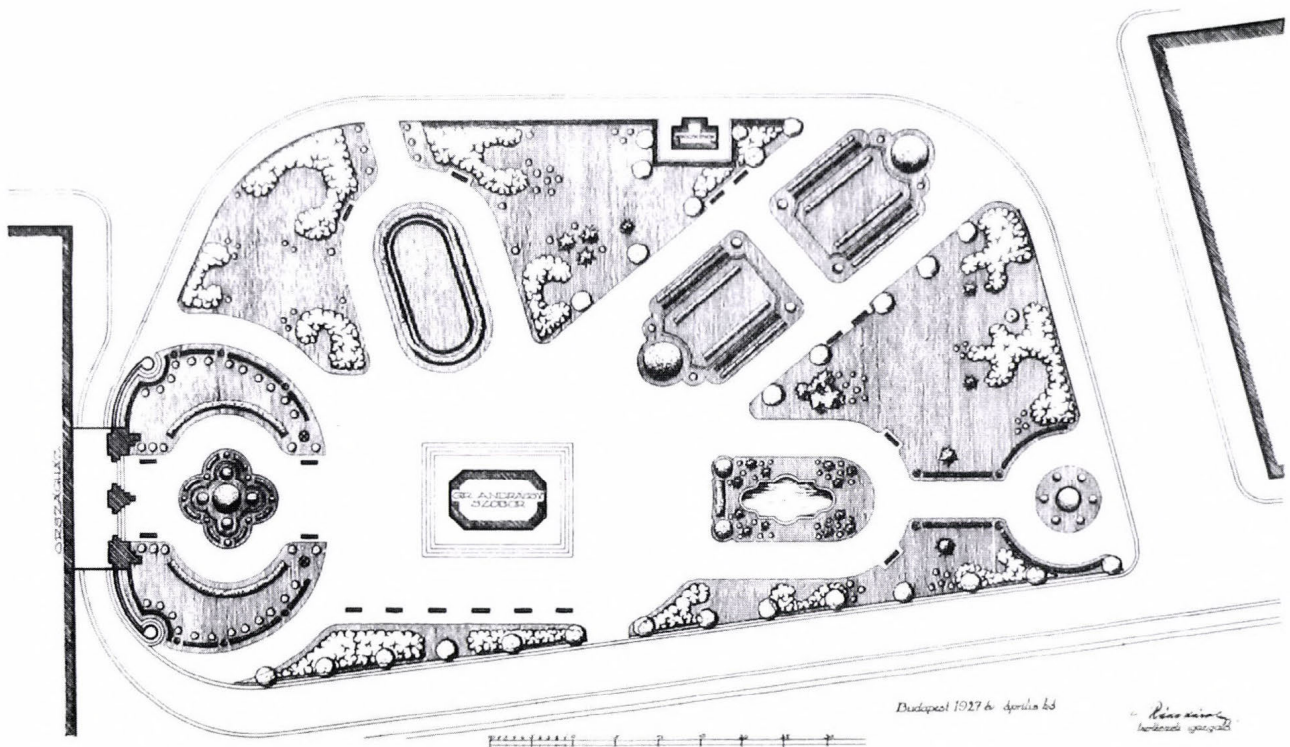
„A Parlament – mint a tér főépülete – számára külön, saját teret hasítok ki a térfelületből, mely tér úgy jelenik meg, mint a Parlament Fóruma – és a Parlammal együtt, mint összetartozó egység, körülhatároltan, önállóan helyeződik be az Országház térfelületébe.”¹⁷ (Palóczy Antal)

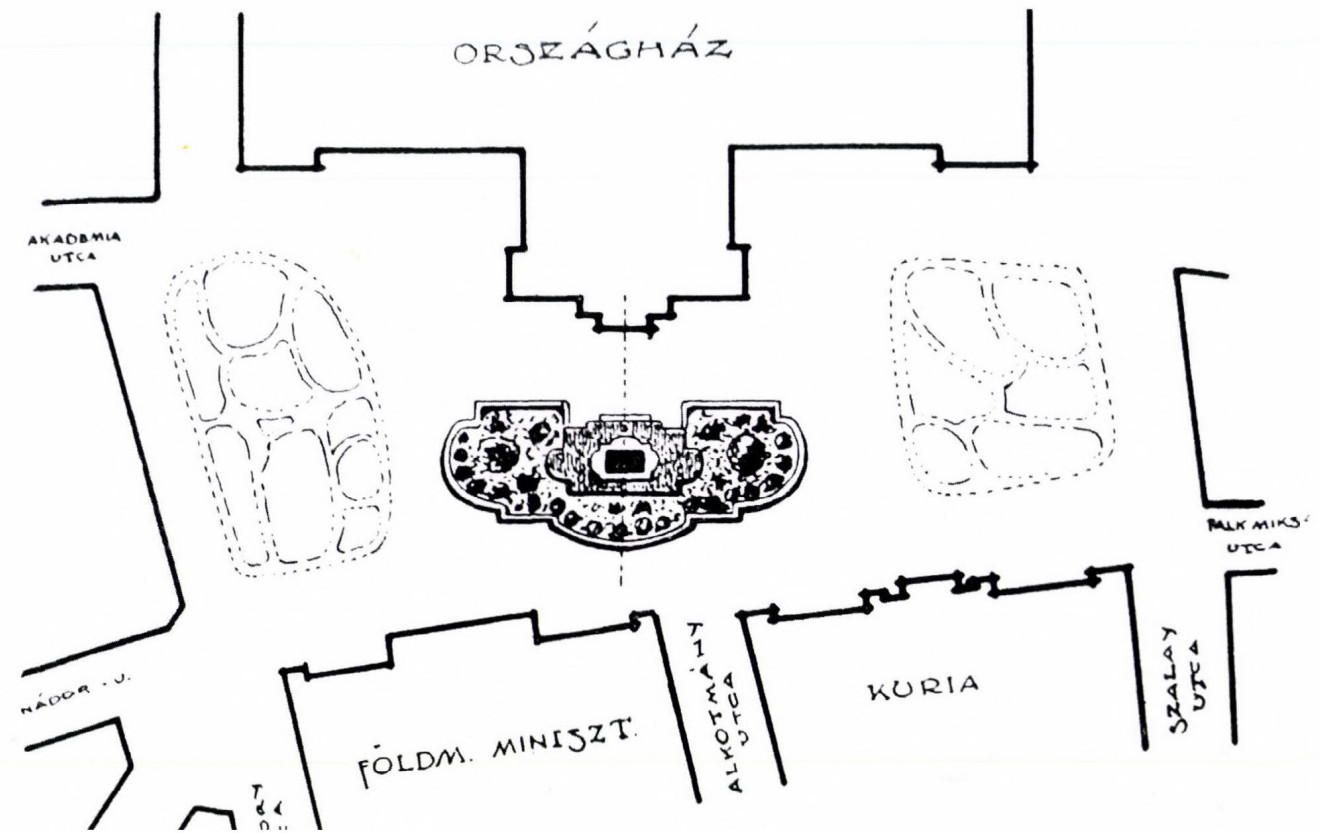
A szobor tengelyben való elhelyezése mellett állt ki Pirovits Aladár és a térrel már sokadszorra foglalkozó Palóczy Antal.¹⁸ (19-20- kép) Mindketten a tér közepén, önálló elemként, a meglévő zöldfelületekhez nem csatlakoztatva, zöld háttérrel helyezték el a szobrot, mely a Parlament felé néz. Horvay János alkotását megnézve érdekes kérdés, hogy miért tartották annyira fontosnak a szobor tengelyben való elhelyezését, hiszen a szobor igen széles talapzatra készült alkotás, amelyből ilyen elhelyezéssel az utcákból és a szemközti oldalon lévő házak felől csak a szobor hátulját lehetett volna látni. A Parlament tengelyében való elhelyezés, – ezáltal az épület tengelyének hangsúlyozása a szemközti házak vonala, valamint az Alkotmány utca tengelyével

¹⁷ Palóczy Antal: A Kossuth-szobor helye s az Országház-tér. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*. 1926. 190. oldal

¹⁸ Palóczy Antal: A Kossuth-szobor helye s az Országház-tér. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*. 1926. 189.-192. oldal, Pirovits Aladár: Különvélemény a Kossuth-szobor elhelyezésére tárgyában. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*. 1926 195-196. oldal, Pirovits Aladár: A Kossuth szobor elhelyezése. Palóczy Antal előadása a mérnök együletben. In: *Vállalkozók lapja*. 1926. 2. oldal

szemben - az egyik válasz. Kossuth a korszakban a magyar alkotmányos rend, és a független magyar állam egyik jelképe, ezáltal a központi elhelyezés indokolt, mely szintén válasz lehet az előbbi kérdésre. Palóczy koncepciójának leírásakor részletesen megmagyarázza az elhelyezés indokait. Tervének lényege az Országház terének leválasztása a szemközti oldal épületeitől, a központi épület számára vizuálisan és alaprajzilag elkülönülő tér létrehozása. Ennek érdekében a Parlament bejárata előtt félkörívben, annak stílusához igazodó kőbalusztrádot tervezett, mely mögött meghagyta a zöldfelületet. A félkörív felezőpontjában áll a Kossuth-szobor, mely mögött magas zöld háttér kapott helyet. Elrendezésének lényege, hogy az Országház külön, zöldfelülettel, kertekkel, növényekkel körülvett előteret kapott, ahol csak a főhomlokzat és a Kossuth szobor látható, ez a kettő uralkodik. A szemközti oldalon álló épített térfalak nem határolják a teret, a városhoz, illetve a tér városhoz tartozó részének elemei. Véleménye szerint így oldható meg az Alkotmány utca tengelye, és a Parlament tengelye közötti kellemetlen eltérés problémája. Tervének része még a Kúria épület előtt a burkolt felület kiszélesítése, hogy az épület ezáltal jobban érvényesülhessen. Lechner szoborelhelyezési javaslata után ez a második olyan elképzelés, mely a tértervezéssel kapcsolatban foglalkozik a szemközti oldal házainak a térhez való szorosabb kapcsolatának kérdésével is. Lechnerrel szemben azonban Palóczy nem kívánja integrálni a Parlament előtti térbe az épületeket, hanem annak vizuálisan és térben egészen különálló saját teret kíván létrehozni.

LECHNER JENŐ ÉS RERRICH BÉLA TERVE

„...az új, észak-déli hossz tengely hangsúlyozása által a tér esztétikai hatása is egységesebbé, összefogottabbá válik.”¹⁹ (Ybl Ervin)

1926-ban a Magyar Mérnök és Építész Egylet, valamint a Magyar Országos Képzőművészeti Tanács határozottan állást foglalt a Kossuth-szobor Parlament tengelyében való elhelyezése ellen.²⁰ A tér szerkezetének megoldását a Lechner Jenő és Rerrich Béla által készített tervben látták.²¹ (21-22. kép) A koncepció Lechner 1904-ben készült elképzelésének továbbfejlesztett változata, mely stilárisan azonban egészen új. Palóczy tervével ellentétben, mely formailag még Steindl elképzeléséhez kapcsolható, a Lechner-Rerrich tervezőpáros saját nyilatkozata szerint „az Országház tér szigorú építészeti kertelrendezést követel”²², ennek megfelelően tiszta geometrikus formákra épülő, a korszak kertművészettel foglalkozó szakembereinek kifejezésével élve „mértánias” kertet tervezett.²³ Az egyszerű formákon túl elképzelésüknek nagyon fontos eleme az erőteljesen, két szobor által hangsúlyozott észak-déli tengely. Kossuth szobra a tér északi oldalára került, vele szemben pedig itt már II. Rákóczi Ferenc lovas szobra áll, annak ellenére, hogy Lechner korábbi írásában ezt nem tartotta jó elképzelésnek. Valószínű azonban, hogy a téren a Rákóczi-szobor felállításának kérdése ekkor már eldöntött tény volt, és már korábban, az 1904-es pályázaton is felmerült mint lehetőség. A szerzőpáros tervén megjelenik az épület rizalitja előtti széles, burkolt tér, melynek méretei itt már jóval monumentálisabbak, mint Lechner korábbi tervén. A két szobor kereszt tengelye az északi és

¹⁹ Ybl Ervin: a Kossuth-szobor helye az Országház téren. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*. 1926. 223. oldal

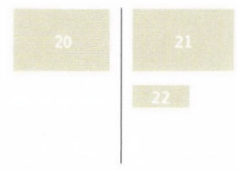
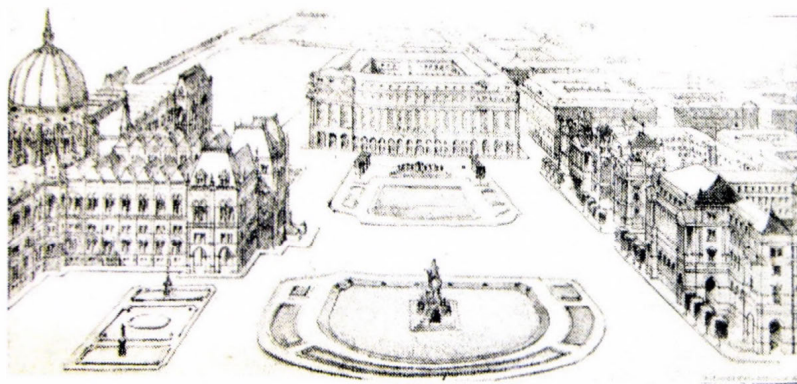
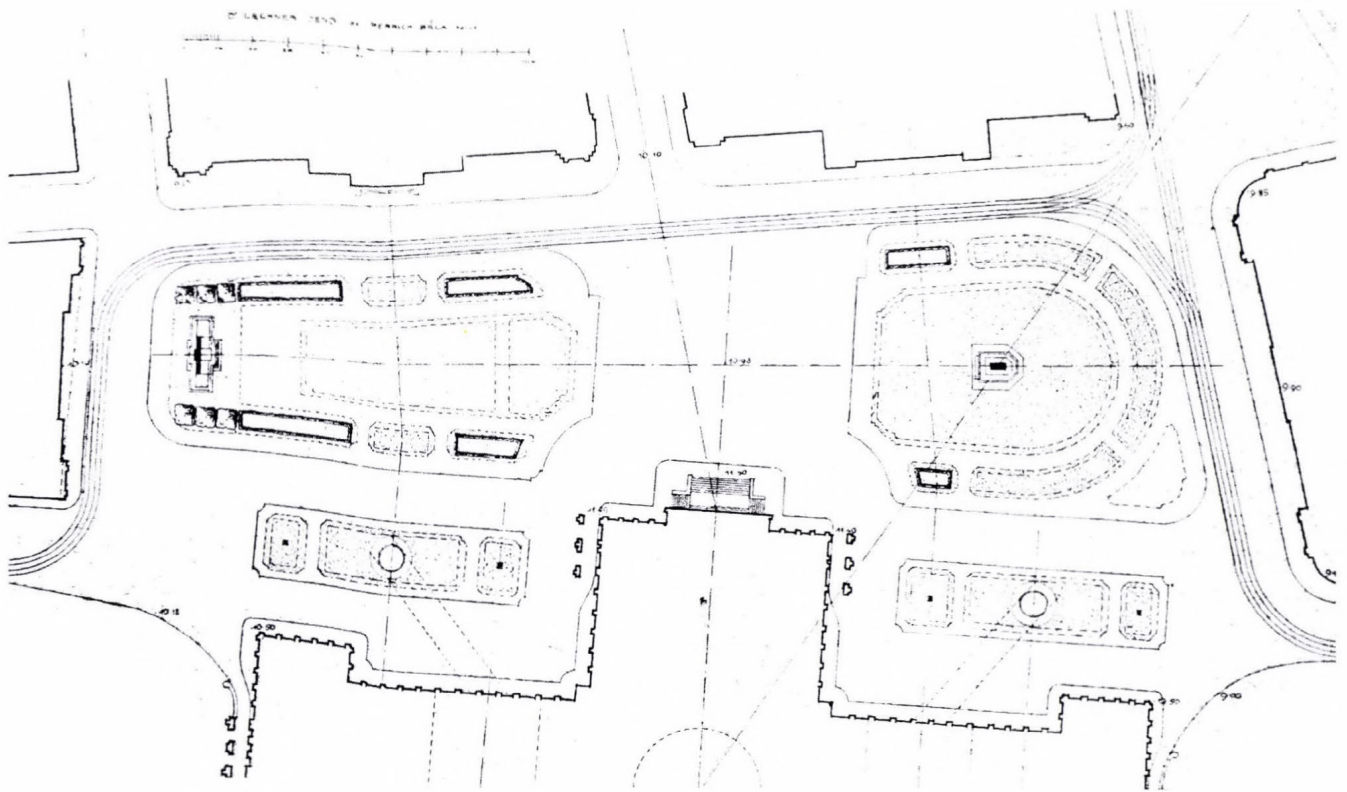
²⁰ Sárkány István: A Kossuth-szobor elhelyezése. In: *Építő Ipar Építő Művészet*, 1926. május 1., A Kossuth-szobor elhelyezésének ügye. In: *Építő Ipar Építő Művészet*, 1926.

77. oldal, *A Mérnök- és Építészek Nemzeti Szövetsége a Kossuth-szobor Országház téren való felállítására* ellen. In: *Építő Ipar Építő Művészet*. 1926. 109. oldal, *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet állásfoglalása a budapesti Kossuth-szobor elhelyezése tárgyában*, In: *Építő Ipar Építő Művészet*. 1926. 90. oldal,

²¹ A terv bemutatását és publikálását ld: Ybl Ervin: a Kossuth-szobor helye az Országház téren. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*. 1926. 222-224. oldal

²² Lechner Jenő és Rerrich Béla egy napilapban tett nyilatkozatát idézi Ráde Károly. Ráde Károly: *Az Országház tér rendezése*, In: *Kertészeti Lapok*, 1927. 61. oldal

²³ Rapaics Raymund: *Magyar kertek*, Budapest, s.a. 280. oldal.

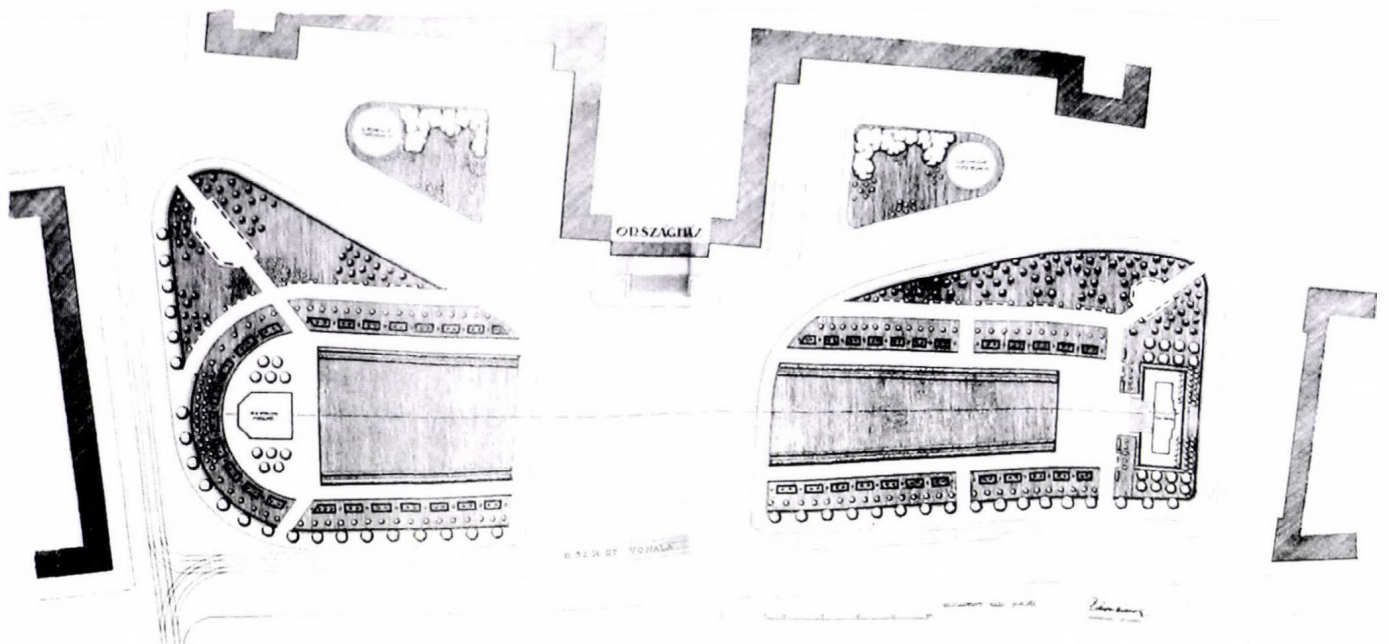

20. kép: Pirovits Antal Kossuth-szobor elhelyezési javaslata, 1926.
21. kép: Lechner Jenő és Rerrich Béla által készített terv alaprajza, 1926.
22. kép: Lechner Jenő és Rerrich Béla által készített terv látványterve, 1926.

déli épületek homlokzatának középtengelyére van szervezve. Meg kell említeni, hogy ezek az épületek ekkor még nem álltak, lényeges szabályozási alapelv volt, hogy ezeknek a később felépítendő épületeknek középületeknek kell lenniük, és a homlokzatarcitectúrát úgy kell kialakítani, hogy az a szobroknak megfelelő háttér legyen. A végül megépülő épületek nem igazodtak ehhez az előíráshoz. A terv a térformálás szerves részévé teszi a Földművelésügyi Minisztérium és a Kúria épület homlokzati síkját; a térrész keleti oldalának formavilágát ez határozza meg, míg az Országház előtti részen annak homlokzatvonalára uralkodó. A téren az autóközlekedést alárendelték a térszervezés formai megoldásainak. Növényalkalmazását tekintve jellemzőek a tervre a nagy, nyugodt gyepfelületek, a nyírt cserjesávok, illetve a Kossuth-szobor két oldalán megjelenő fasor. A déli oldal félköríves növényfelületei a térnek ezt az oldalát lezárják, az észak-déli tengely másik végpontjában álló Kossuth szobor mögött azonban a tér nincs növényfelülettel elválasztva, ami nyilvánvalóan annak köszönhető, hogy Horváth János alkotásának hátoldala is dombozművekkel volt díszítve.

Lechner és Rerrich térrendezési javaslata a mai napig is meghatározó, noha teljes mértékben soha nem valósult meg. 1926-ban a Képzőművészeti Tanács tervüket kivitelezésre ajánlotta, így az a Székesfőváros Tanácsához került. Ők azonban a költségeket sokallták, és felkérték a Székesfőváros kertészeti igazgatóját, Ráde Károlyt, hogy a tervet véleményezze. Ráde kifogásolta, hogy a gépkocsiforgalmat figyelmen kívül hagyták a koncepció kialakításakor, valamint Rapaiacs Raymunnal, a korszak másik kertművészettel foglalkozó szakemberével egyetértésben ellenezte az Országház előtt a „mértni kert” kialakítását.²⁴ A Székesfőváros a kifogások megfogalmazása után megbízta a kertészeti igazgatót, hogy készítsen olyan tervet, amely „célszerűbb és lehetőleg olcsóbb”. Ráde terve kismértékben tér csak el a Lechner-Rerrich-féle koncepciótól, annak ellenére, hogy mint azt említettem nem értett egyet a formai kialakítással.²⁵ (23-24. kép) Meghagyta a hangsúlyos észak-déli tengelyt, a két szobor helyét és részben a tengely melletti geometrikus formavilágot. Ugyanakkor nem korlátozta a téren áthaladó gépkocsiforgalmat, ezek számára

24 Ráde Károly: Az Országház tér rendezése. In: *Kertészeti Lapok*, 1927. 61. oldal Rapaiacs Raymund: *Magyar kertek*. Budapest, s.a. 280. oldal. Meg kell jegyezni, hogy a korszakban az Országház előtti téren még volt gépkocsiforgalom, melyet a Lechner-Rerrich-féle koncepció a Földművelésügyi Minisztérium és a Kúria épület előtti térrészre kívánt elvezetni, úgy, ahogy az napjainkban a biztonsági megfontolások miatt van.
25 Palóczi, Lechner-Rerrich és Ráde koncepciójának összehasonlításáról ld.: Pirovits Aladár: *A Kossuth Lajos tér végleges rendezése és a Kossuth-szobor*, In: *Vállalkozók lapja*, 1927. 7-8. oldal.

meghagyta az épület előtt a két burkolt széles átlós irányú útszakaszt, és változatlan formában hagyta a rizalit két oldalán az épület előtt meglévő kisebb növényfelületeket. A középső sáv zöldfelületeinek nyugati részét pedig a gépkocsiforgalom számára kiépített út által meghatározott vonalig hozta ki. A módosított terv sokat veszített a formavilág nyújtotta egységességéből, a koncepció alárendelése a célszerűbb útvonalvezetésnek egy kevésbé feszes és kevésbé harmonikus kialakítást eredményezett. Több ütemben ugyan, de végül Ráde koncepciója épült meg, mely a mai napig nagy vonalakban megtalálható.

1927. november 6-án az Országház téren felavatták a Kossuth-szobrot. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa határozatban megállapította, hogy a tér nevét Kossuth Lajos térre változtatják.²⁶ A szoboravatáskor a keleti térrész északi, Kossuth-szobor felőli része a Ráde-féle alaprajz szerinti. (25. kép)

A KOSSUTH TÉR ALAKULÁSA 1927 UTÁN

A tér további története, az egyes térrészek kialakítása lényegében az emlékművek körül szerveződött. 1934-ben állították fel az északi kertben Tisza István szobrát²⁷, ekkor a korábnál egyszerűbb, de ahhoz nagyon hasonló kialakítást nyert ez a térrész, melyről az 1937-es kataszteri térképről alkothatunk képet. Szintén ezen a térképen látszik, hogy a felmérés készültkor az ebben az évben felavatott Rákóczi-szobor²⁸ környezetét is a Ráde-féle módosított terv szerint építették meg. (26. kép)

A II. világháború után elbontásra került gróf Andrassy Gyula és Tisza István szobra is. Horvay Kossuth-szoborcsoportja helyére 1952-ben került a mai napig is látható emlékmű, melynek főalakját Kisfaludy Stróbl Zsigmond készítette, a mellékalakok Kocsis András és Ungvári Lajos munkái. 1975-ben helyezték el az északi kertben Károlyi Mihály²⁹, majd 1980-ban a déli kertben József Attila szobrát³⁰. A keleti térrészben 1965-óta áll az országzászló³¹, 1991-ben, majd 1996-ban került sor két 1956-os emlékmű

26 „A tanács tudomásul vette, hogy a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1927. nov. 2-án kelt 10.128. számú határozatával az V. kerületi Országház teret Kossuth Lajos térnek nevezte el, egyúttal megtette a tér elnevezésének gyakorlati alkalmazása iránt szükséges intézkedéseket. Kelt Budapesten a székesfőváros tanácsának 1927. november 3. napján tartott ülésén.” Fővárosi Közlöny, 1927. 2765. oldal

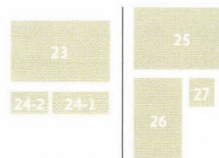
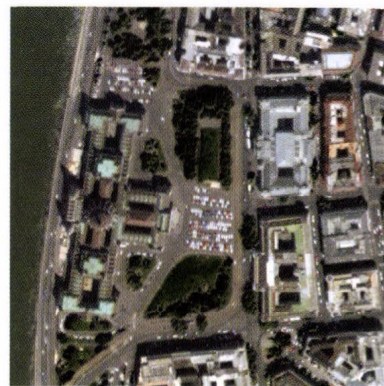
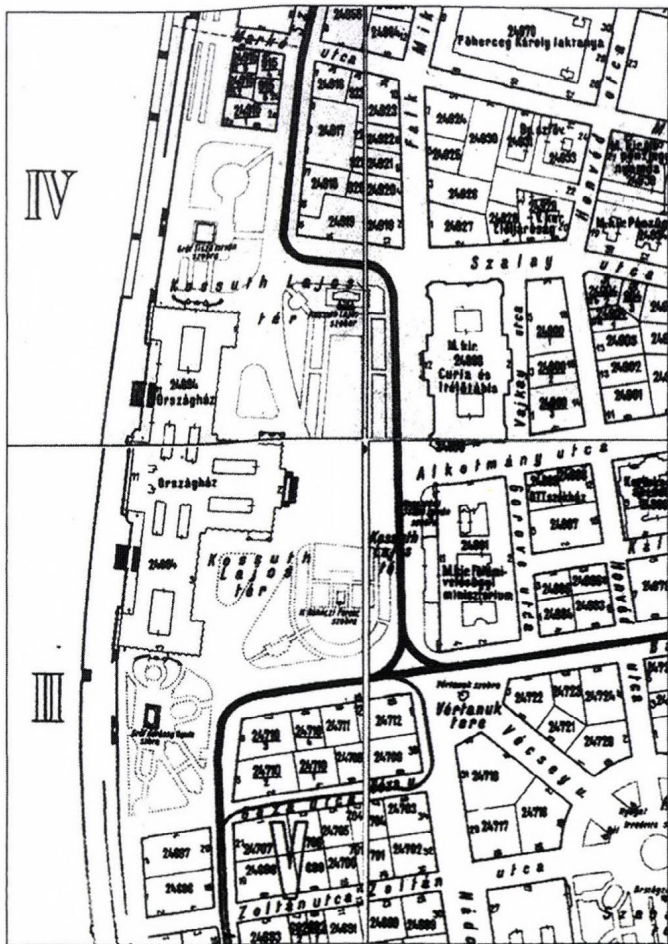
27 A szobor Zala György, Orbán Antal, Foerk Ernő munkája.

28 A bronzszobor Pásztor János szobrász, a svéd gránit talapzat Györgyi Dénes építész munkája.

29 Varga Imre bronzszobor

30 Marton László bronz szobor

31 Az eredeti országzászló szobrászati kialakítását Kisfaludy Stróbl Zsigmond tervezte.

- 23. kép: Ráde Károly terve, 1926.
- 24. kép: Ráde Károly látványtervei, 1926.
- 25. kép: Légifotó 1927 után
- 26. kép: Részlet Budapest Főváros kataszteri térképéből. 1937.
- 27. kép: Jelenlegi állapotot bemutató légifotó

elhelyezésére.³² 2002-ben került a déli kert vilámoszíneken túli részébe Kovács Béla szobra³³. 2007. márciusa óta áll az új országzászló a téren.³⁴

A téren 1927-óta nagyarányú térépítészeti változtatások nem történtek, lényegében a Ráde-féle koncepció egyszerűsített, de alapszerkesztésében megmaradt formája látható. Az 1950-es, majd az 1970-es években történtek ugyan átalakítások, ezek közé tartozik, hogy a központi tér szilárd burkolatot kapott, a Rákóczi szobor

környezetében pedig megszűntek a burkolt sétányok és egységes zöldfelület jött létre.

A tér napjainkban már nem őrzi a valaha egységes hármastér jellegét, az északi és déli mellékterek leszakadnak.

A reprezentációs és biztonsági szempontok fokozott érvényesülése miatt csökkent a Kossuth tér városi tér jellege, nagy részben kihasználatlanná vált, vagy éppen parkolóként funkcionál. (27. kép)

³² 1956-os emlékművön Gömbös László domborműve látható, a 'Forradalom lángja' emlékmű Lugossy Mária munkája.

³³ Kligl Sándor alkotása

³⁴ Környezetrendezési terveit Nemes Zoltán készítette.

II. A JÖVŐ VÁLASZAI

2007. májusában az Országgyűlés Hivatala térépítészeti tervpályázatot írt ki a Kossuth tér rendezésére. A pályázat jelentősége abban rejlik, hogy nyolcvan év után lehetővé tette, hogy újra az egész teret egységben kezelő, átfogó rendezési koncepció születhessen. A kiírás és a bírálóbizottság zárójelentése szerint a pályázat célja, hogy a „városrésznek karaktert adó, korszerű, többfunkciós városi köztér-közpark együttes jöjjön létre, mely találkozóhely és pihenőterület, ugyanakkor a környező utcák gyalogos forgalmának átvezetését és összekapcsolását is szolgálja.”³⁵

A 14 pályamű értékelését követően a bírálóbizottság a pályázatot eredményesnek ítélte, és az I-III. helyezett mellett két pályaművet kiemelt megvételben, négy pályaművet pedig megvételben részesített.

A tér történetét vizsgálva megállapítható, hogy a térre készült öt jelentős terv – Steindl 1884-es terve, Palóczy 1900-as és 1927-es koncepciója, Lechner Jenő és Rerrich Béla 1926-os terve, és Ráde Károly 1927-es módosított elképzelése – igen fontos térszervezési és koncepcionális alapkérdéseket vet fel. A továbbiakban azt vizsgálom, hogy a pályázatra benyújtott tervekben ezek a kérdések megjelennek-e, valamint, hogy a tervezők milyen attitűddel válaszolnak rájuk.

XXI. SZÁZADI VÁLASZOK STEINDL KONCEPCIÓJÁRA

Steindl Imre 1884-es koncepciójának két legfontosabb eleme, hogy a „hármastér” egységes

kialakítású, valamint hogy a keleti térrész szimmetrikus elrendezésű. Az előbbi kérdésre a 9-es sorszámú pályamű³⁶ rekonstruktív jellegű modernizálással válaszol.³⁷ (28. kép) A terv az északi és a déli kert esetében a Steindl-féle szimmetrikus, egységes elrendezést valósítja meg, a kialakítás formavilágát tekintve összecseng, azonos elemekkel dolgozik, mint a keleti térrész esetében. Az északi kert kialakítására jellemző a rekonstruktív jelleg, az alaprajzi formák az 1920-as évek északi kertre készült kialakítását fogalmazzák át mai formanyelvre.

Az 1-es és 12-es sorszámú pályaművek³⁸ modernizálva³⁹ fogalmazták újra az eredeti térszerkezetet. (29.-30. kép) Mindkét pályamű törekszik a három térrész egységes formanyelvű kialakítására. Az 1-es sorszámú pályamű ezt azonos geometrikus rendbe szervezett elemekkel és egységes formanyelvvel, míg a 12-es sorszámú pályamű azonos burkolatok kialakításával, és a térszervezés egységével éri el. Formai ellenpontozás⁴⁰ jelenik meg a 14-es sorszámú pályaműben.⁴¹ (31. kép) A terv formailag nem tartotta meg a Steindl-féle egységes kialakítás elvét, a koncepció a merész újításokon alapul. A felületarányok és formai kialakítás is eltérő az egyes téregységek tekintetében.

A 8-as és 11-es sorszámú pályamű⁴² a mentális ellenpontozás attitűdjével reagált. (32-33. kép) Mindkét terv teljesen eltérő koncepciót kíván megvalósítani a melléktereken, melyek eltérnek a keleti térrész, és egymás szerepétől is. A 8-as számú pályamű formailag is két egészen más mellékteret fogalmaz meg, melyek a jelenleg ott található szobrok eszmei tartalmára kívánnak utalni. A József Attila szobrával jelölt térrész a költői, álmodozó világot szimbolizálja,

35 Részlet a zárójelentésből.

36 Tervező: Panda Pont Kft

37 „megújítás történelmi előzmény alapján, kis mértékben a mai igényekhez igazítva” Balogh Péter István: i.m. 41. oldal

38 1-es sorszámú pályamű alkotói: GARTEN Stúdió Kft. Szloszjár György, Vastagh Gabriella, Massány Edina, Remeckzi Rita, Stéhl Zoltán, Steffler István, Bokker István, Volkai János, Sulyok Andor, Pelle Ervin, Aniotné Kallay Gizella

12-es sorszámú pályamű alkotói: Budapesti Corvinus Egyetem Kert- és Szabadtértervezési Tanszék Jámbor Imre, Balogh Péter István, Almási Balázs, Böcs Beatrix, Csepely-Knorr Luca, Fally Veronika, Térpó Veronika, Varga Eszter, Kiss Csaba

39 „megújítás történelmi előzmény alapján, nagymértékben a mai igényekhez igazítva” Balogh Péter István: i.m. 42. oldal

40 „megújítás korábban 'nem indokolt' vagy nem lehetséges minőség megteremtésével, (bátor) új karakter kialakításával.” Balogh Péter István: i.m.: 43. oldal. Formai és mentális ellenpontozás közötti különbségtételt azért tartom fontosnak, mert az eredeti térszervezési koncepció mindkét szempontból egységesnek képzelte el a három térrészt. A teljesen eltérő funkció, mentális jelleg megjelenése ellenpontozás lehet, annak ellenére, ha a kialakítás formailag egységes is.

41 A 14-es sorszámú pályamű alkotói: CÉH-PROJEKT Kft. Somogyi Miklós, Komlósné Hlatky Katalain, Takács Ákos, Fazekas Csaba, Müller Ferenc, Bánszky Szabolcs, Ferenc Dániel, Keresztes Zsolt, Maurer Klimes Ákos, Kiss Gergely, Kovács Árpád, Muszbek Johanna, Pozsár Péter, Szohr Gábor, Tihanyi Dominika, Horváth Liliána, Kapinya Tünde

28. kép: 9-es sorszámú pályamű egész térre vonatkozó térépítészeti koncepciója. Tervező: Panda Pont Kft

29. kép: 1-es sorszámú pályamű egész térre vonatkozó térépítészeti koncepciója. Tervező: GARTEN Stúdió Kft.

30. kép: 12-es sorszámú pályamű egész térre vonatkozó térépítészeti koncepciója. Tervező: Budapesti Corvinus Egyetem, Kert- és Szabadtértervezési Tanszék

míg az északi térrész Károlyi Mihály szobrával a racionális világ metaforája, szigorú geometrikus rendbe szervezett formai megoldásokkal.

A 11-es sorszámú pályamű formailag kevésbé eltérő két koncepciót javasolt a két melléktérre, mentálisan, tematikáját illetően azonban nagyon erős ellentétzés érvényesül. A két melléktér mint a „vizek kertje” és „zen kert” került megfogalmazásra, amely a tér rendeltetésbeli és szellemi egységét erőteljesen ellentétezi.

Az 1-es, 3-as, 4-es, 5-ös pályaművek⁴³ modernizált formában jelentették meg Steindl másik fontos alapelvét, a szimmetrikus kialakítást, valamint az ezt erősítő kettős díszkutat. (29., 34-36. kép) A tér leginkább szimmetrikus kialakítását az 1-es pályamű terveiben láthatjuk. Az azonos elemekből való építkezés, és szimmetrikus kialakítás a steindli elképzelés modern formanyelv szerinti megfogalmazása. A kettős díszkút motívuma három terven jelent meg, a 3-as, 4-es és 5-ös pályaműben, az eredetivel teljesen eltérő formavilággal. Az ezen motívumot

II. ÜTEM

42 8-as sorszámú pályamű alkotói: LÉPTÉK-TERV Bt.

Szakács Barnabás, Komlósné Hlatky Katalin, Bojti András, Vonnák Kata, Nagy Katalin, Tóth Tibor, Lengyel Sándor, Jáger Tünde, Szabó Franciska, Tóth Eszter, Gedei Gábor, Molnár István

11-es sorszámú pályamű alkotói: Városi Tűjkép Csoport Kft., Zsuffa és Kalmár Kft., P-ART Műterem

Pyka Zolt és Szöllőssy Barbara, Zsuffa Zolt, Papp Glória, Fejes Tamás, Sirbek Etelka

43 3-as sorszámú pályamű alkotói: S73 Kft.

Dr. Balogh Péter István, Gyüre Borbála, Hómann János, Kuti Zalán, Mohácsi Sándor, Pécsi Máté, Pintér Klára Katalin, Radics Mónika, Gergely Antal, Barkács Gyula, Sadecky Alajos, Csábi Gábor, Volkay János 4-es sorszámú pályamű alkotói: Sándor Kertépítész Kft. Sándor János, Gulyás Imre, Sándor Gábor, Kun Béla, Béres Mihály, Sándor Tamás

5-ös sorszámú pályamű alkotói: Studio ARS LOCI Kft.

Fazakas Gábor, Haluska János, Karlóciné Bakay Eszter, Karlócai Péter, Vámos István

31. kép: 14-es sorszámú pályamű egész térre vonatkozó térépítészeti koncepciója. Tervező: CÉH-PROJEKT Kft

32. kép: 8-as sorszámú pályamű egész térre vonatkozó térépítészeti koncepciója. Tervező: LÉPTÉK-TERV Bt

BUDAPEST, V. KER. KOSSUTH TÉR FELSZINI RENDEZÉSE TÉREPÍTÉSZETI TERVPÁLYÁZAT Környezetalkítási koncepcióterv N=1:500 2

használó pályaművek közül csak az 5-ös hivatkozott erre az elemre, mint Steindl elképzelésének újrafogalmazására.

A szimmetrikus kialakítás ellenpontozása jellemzi a 14-es és a 10-es⁴⁴ sorszámú pályaműveket, melyek határozottan ennek felbontására törekednek. (31., 37. kép) A burkolt és növényzettel fedett térrészek arányában határozottan más karaktert kívántak adni a keleti térrész északi és déli oldalának.

PALÓCZI 1900-AS TERVI ALAPELVEINEK MEGJELENÉSE A PÁLYAMŰVEKBEN

A pályázati tervek vizsgálatakor szinte mindegyiken megtalálható a központi tér, a fórum a kompozíció részeként. Palóczy koncepciójának modernizált változatai közé tartoznak azok a pályamunkák, amelyek egységes nagy burkolt felületként kezelik az épület előtti teret. Ilyenek az 1-es, a 3-as a 4-es és 5-ös pályaművek. (29., 34.-36. kép) A központi tér, fórum térrész mint funkcionális elem megjelenik másik két

terven is, ezekben azonban a modernizálás formai szempontból nem tetten érhető. A 7-es⁴⁵ és 12-es sorszámú pályaműveken ugyanis az északi-déli tengely, valamint a Néprajzi Múzeum és a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium épületének homlokzati vonala mint tengely, a szerkesztésben fontosabb szerepet kap, a fórum tér formai kialakításában ez is meghatározó. (30., 38. kép)

PALÓCZI ÉS PIROVITS 1926-OS ALAPELVEINEK MEGJELENÉSE A PÁLYAMŰVEKBEN

Palóczy és Pirovits terveinek legfontosabb kérdései közé tartozik a Parlament tengelyének hangsúlyozása, valamint az, hogy a Parlament terét le akarták választani a tér többi részétől, és ezáltal a várostól is. Mindkét kérdés olyan, ami a pályaművekben is hangsúlyos kérdés. Több kortárs térépítészeti megoldással hangsúlyozott középső tér található a pályaművekben. Az 1-es sorszámú pályaműben a hangsúlyozott, az Országház tengelyére szervezett középső

44 A 10-es sorszámú pályamű alkotói: Tervezők:

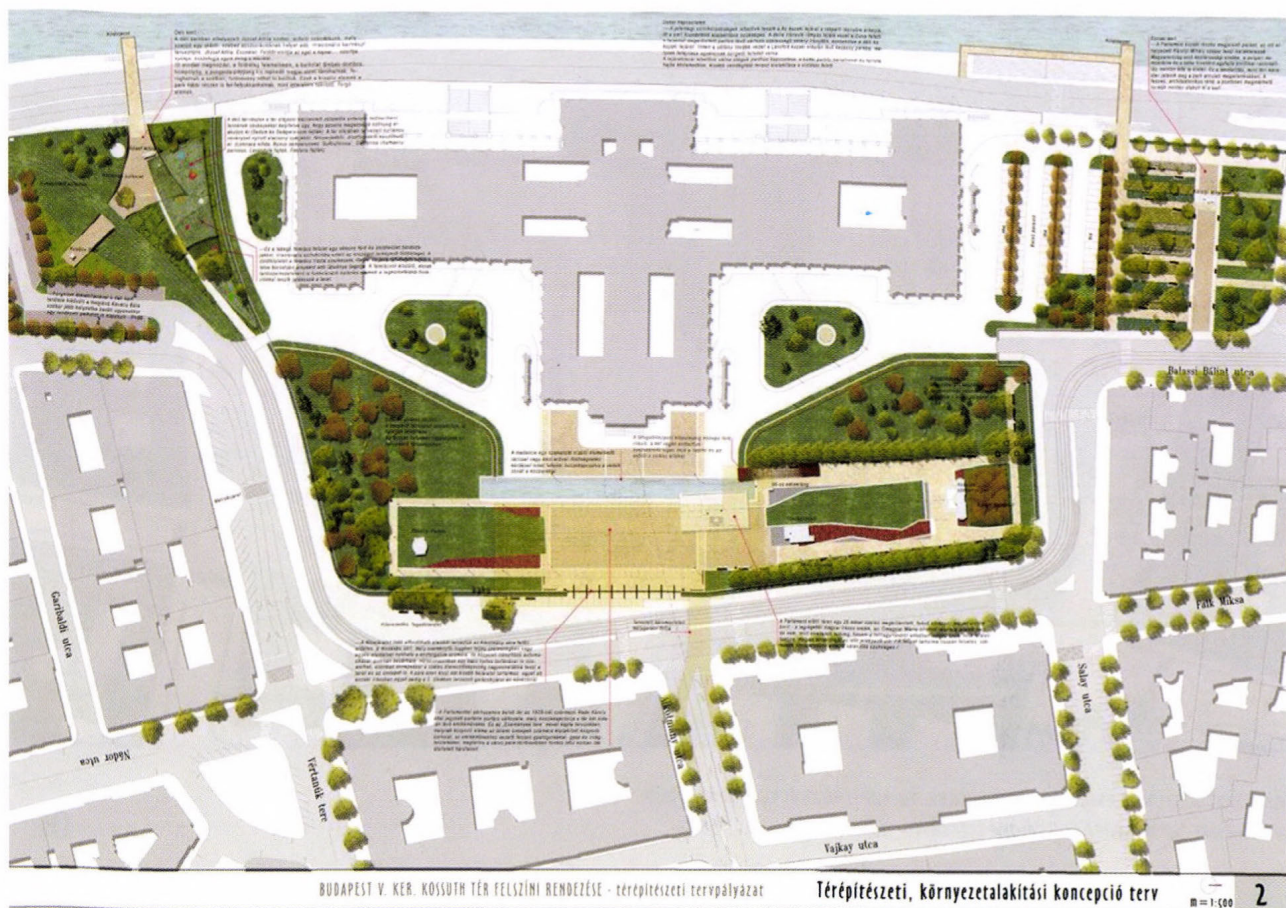
4D Tájépítés Iroda
Fekete Albert, Balogh Andrea,
Bogner Zsuzsanna, Majoros
Csaba, Csics Dóra, Töröcsik
Ambrus, Vierzner Judit, Csoska
Izabella, Vitéz Sándor

45 A 7-es sorszámú pályamű alkotói:

GELESZ és LENZSÉR Kft.
G. Lenzsér Ágnes, Locsmándi
Gábor, Nádaí Brigitta,
Visnyei Ilona, Hobl Géza, Kovács
Lászlóné, Bujdosó Attila,
Gelesz András, Gyulai Attila,
Payr Anna, Sajfranka Péter,
Steiner Balázs Miklós,
Vértessy László

46 „megújítás új (korábban
,nem indokolt' vagy nem lehetséges)
minőség megteremtésével, a környezethez
való (stílári) illeszkedés igényével.”
Balogh Péter István:
i.m.: 43. oldal

BUDAPEST V. KER. KOSSUTH TÉR FELSZÍNI RENDEZÉSE - térépítészeti tervpályázat

Térépítészeti, környezetalkotási koncepció terv

m = 1:500

2

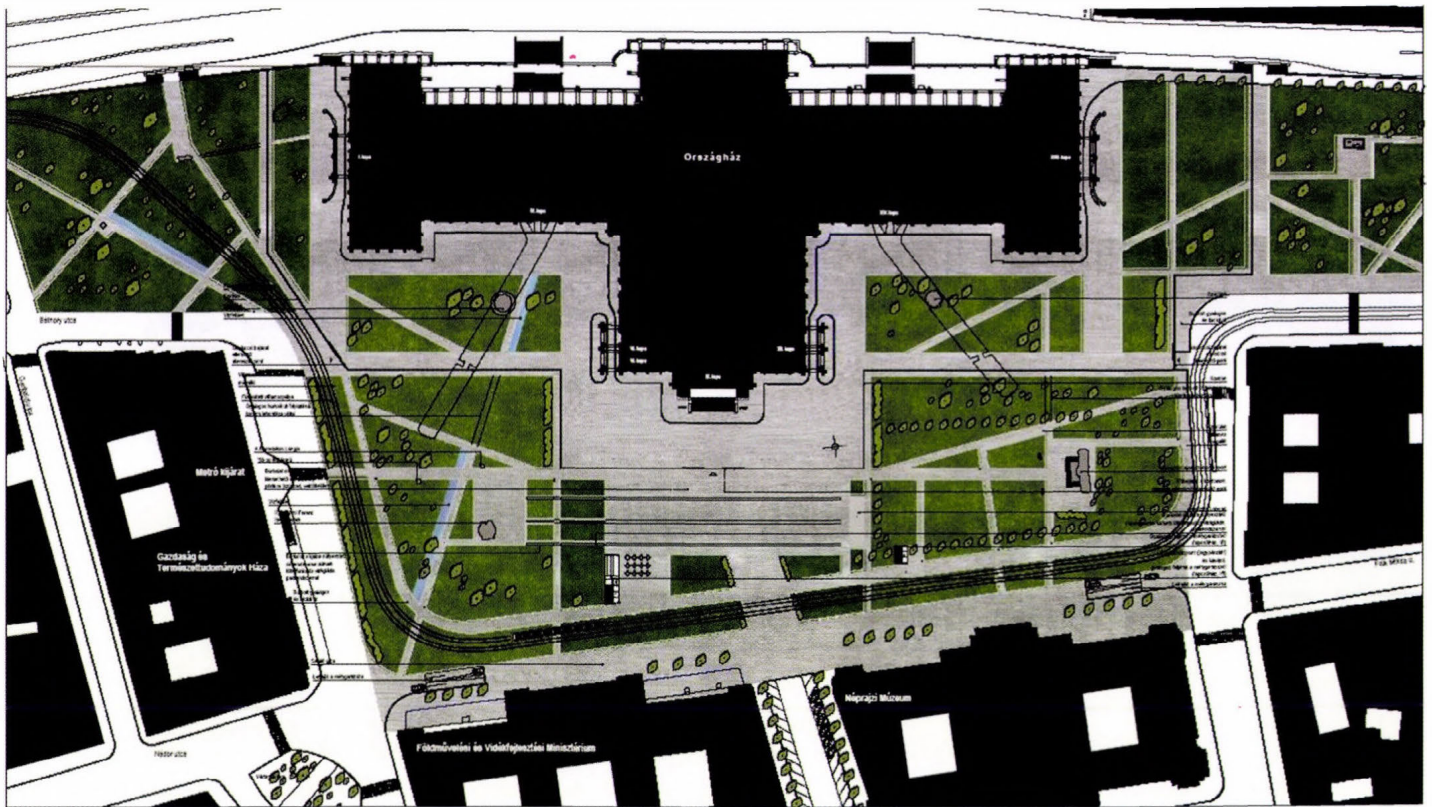
burkolt felületben tengelybe helyezett, időszakosan működtetendő víz-architektúra látható. (29. kép) Az 5-ös számú pályamű koncepciója szerint a tengely más színű burkolattal kiemelt, ezáltal hangsúlyozott.

A Parlament tengelyének kiemelési lehetőségei közé tartozik a szobor tengelyben való elhelyezése. A 20-as években Kossuth, mint azt említettem, az alkotmányos rend jelképe volt. Napjainkban a független magyar állam, és az alkotmányos rend jelképe sokkal inkább az országzászló. A Magyar Köztársaság lobogójának az Országház tengelyében való elhelyezése jelenik meg a 3-as sorszámú pályaműben. (34. kép)

A Parlament terének leválasztása a tér többi részéről komplex, és sok pályaműben megjelenő kérdés. A pályázat-kiírásban szerepelt a biztonsági zóna szélén létesítendő kerítés kérdése. A 20-as években ilyenfajta elhatárolás nem volt, és nyilván Palóczi koncepciójának kidolgozásakor sem ilyenfajta elválasztásra gondolt. Ugyanakkor a kiírási feltételnek való megfelelésre törekvés sok olyan koncepciót szült, mely

a Palóczi-féle kérdésre adhat választ. A biztonsági zóna határán több tervben víz-architektúra jelenik meg az elválasztás megoldásaként. A jellemzően hosszanti tengelyre szervezett nagyméretű medencék erősen határolják a Parlament előtti teret, és fizikai leválasztást biztosítanak. Erre példa a 8-as számú pályamű, a 12-es és a 10-es számú pályamű. (30., 33., 37. kép) Ugyanakkor, noha a cél részben ugyanaz volt, mint az 1926-os koncepciónál, a vizuális hatás éppen ellenpontozza azt, hiszen a kerítésnek a főhomlokzat erőteljesen kiugró rizalitja és a főbejárat előtti megszakítása éppen a vizuális egység biztosítását segíti elő, a térre érkező látogató egységben látja az egész teret. Ilyen típusú elhatárolás tehát nincsen, ami a Palóczi koncepció legalább annyira lényeges eleme.

A 4-es sorszámú pályamű a két térrész elhatárolását a terepszint változásából adódó lehetőséggel oldja meg, és a két egységet szintkülönbséggel választja el. (35. kép) A tér vizuális egysége ebben az esetben szintén megmarad, hasonlóan a vízmedencés megoldáshoz. A 7-es sorszámú pályamű koncepciója szerint

BUDAPEST, V. KER KOSSUTH TÉR FELSZÍNI RENDEZÉSE TÉRÉPÍTÉSZETI TERVPÁLYÁZAT
TÉRÉPÍTÉSZETI, KÖRNYEZETALAKÍTÁSI KONCEPCIÓ TERV M=1:500

a Kossuth tér egészen a mai villamossínek vonaláig terjed, a két egység lehatárolását ebben a vonalban oldja meg erőteljes zöldsáv létrehozásával. (38. kép) Ugyanez jelenik meg a 11-es sorszámú pályaműben. (33. kép) Bár koncepciójuk lényeges, a zsűri által is kiemelten fontosnak tartott eleme a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium, valamint a Néprajzi Múzeum homlokzatáig terjedő egységes burkolattal, a tér épített térfalakig tartó egységes kialakítása, a gyepten vezetett villamossín mellett kialakított cserjesáv zöld térfalként azonban vizuálisan lehatárolja a Kossuth tér Parlament előtti téregységét, így az épített térfalakig tartó egységes tér csak alaprajzilag valósulhat meg.

LECHNER ÉS RERRICH 1926-OS TÉRRENDEZÉSI ALAPELVEINEK MEGJELENÉSE A PÁLYAMŰVEKBEN

A Lechner-Rerrich tervezőpáros igen jelentős térszervező, kompozíciós szerepet szánt a tér észak-déli tengelyének, valamint a környező épületek tengelyeinek. Ez a két kérdés az, ami

a tér kialakulásától kezdve ismétlődően visszavisszatérő kérdés.

A tengely hangsúlyozása, kiemelése, ennek más elemekkel való erősítése kortárs eszközökkel legerőteljesebben a 7-es számú pályaműben jelenik meg. (38. kép) A tervben egyszerű vonalvezetésű, de igen nagyméretű víz-architektúrák, és ezek falai erősítik a történelmi tengelyt.

A 9-es sorszámú pályamű alkotói az épület Steindl-féle térszervezéséhez kívántak visszanyúlni, és azt a téren stilizáló⁴⁶ formában megvalósítani. (28. kép) Az épület barokkos térszerkezetéhez a tervezők ugyanilyen stílusú, de a mai igényekhez formált szabadtér-rendszert kívántak kialakítani. A két szobor környezetének formailag igen hasonló kialakítása, valamint a Rákóczi-szobortól induló burkolt sétány is az észak-déli tengelyt hangsúlyozza.

A két szobor közötti tengely ellenpontozása, a két tér teljesen külön kezelése jelenik meg a 14-es sorszámú pályaműben. (31. kép) A lovas szobor körüli tér lesüllyesztésével a vizuális tengely is ellenpontozásra kerül. Szintén a tengely ellenpontozására került sor a 10-es sorszámú

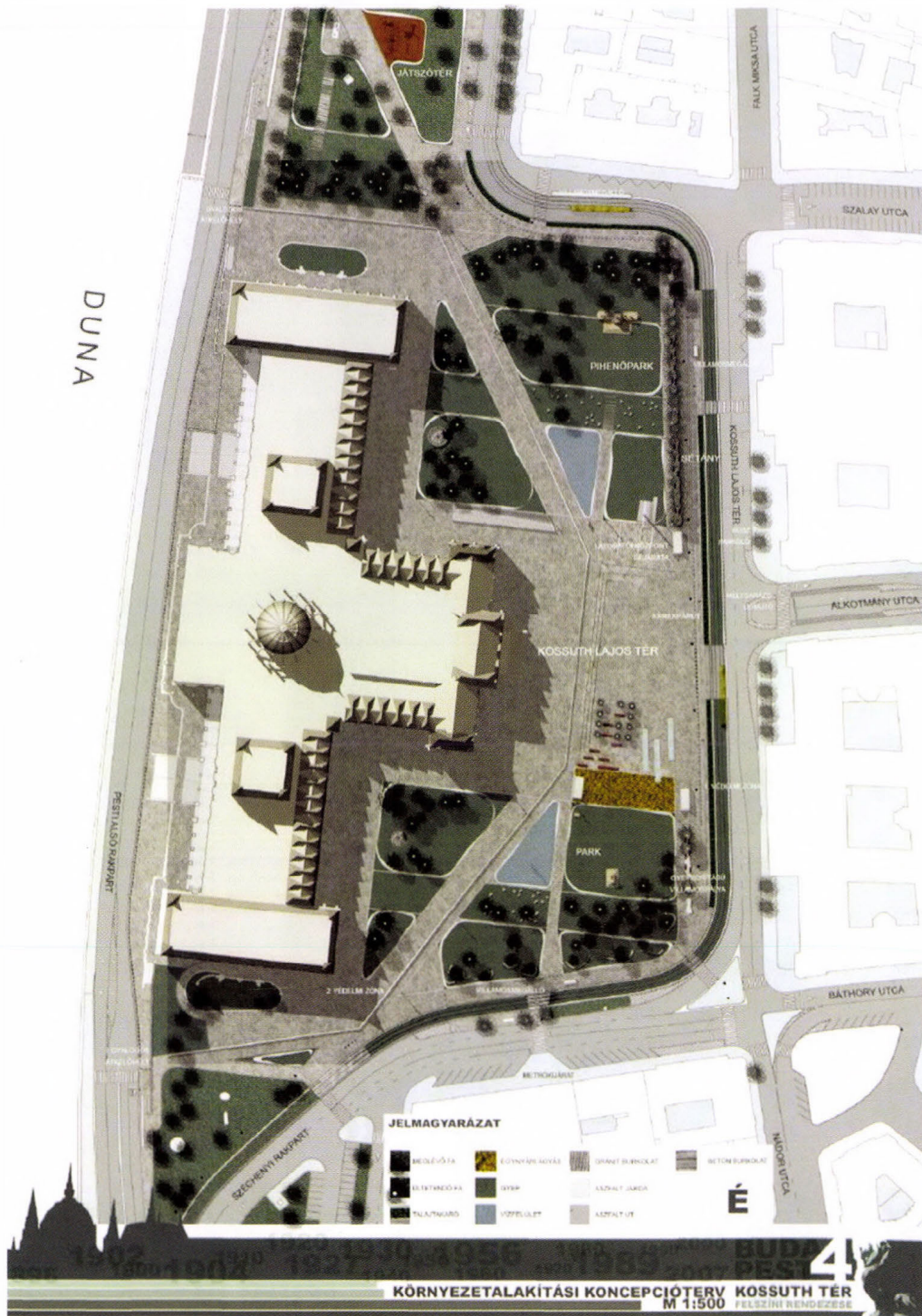
33. kép: 11-es sorszámú pályamű egész térre vonatkozó térépítészeti koncepciója. Tervező: Városi Tájkép Csoport, Zsuffa és Kalmár Kft., P-ART Műterem

34. kép: 3-as sorszámú pályamű egész térre vonatkozó térépítészeti koncepciója. Tervező: s73 Kft

pályaműben kidolgozott koncepcióban is. (37. kép) A terven a zöldfelületek és a mellettük kialakított sétány vonalvezetése oldja a tér tengelyességét.

A környező épületek közül a tervekben leginkább a Néprajzi Múzeum- Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium homlokzatvonalai jelenik meg, modernizáló válaszként az 1926-os tervre. A 3-as sorszámú pályaműben az eltérő szögben álló tengelyek vonala két szélesebb, burkolt felületként jelenik meg karakteresen.

(34. kép) A Parlament kiugró rizalit-vonalának meghosszabbításában a burkolt felület iránya ahhoz igazodik, a keleti oldalon lévő fasor melletti sétány viszont az épített keleti térfal vonalát követi. A 12-es sorszámú pályamű a vízmedence által erőteljesen lehatárolta a Parlament terét, a védőtávolságon kívüli térrész a koncepció szerint a városhoz tartozik. (30. kép) A központi térrész határoló vonalait a két eltérő szögben álló épület homlokzatvonalai határozzák meg. A Múzeum és a Minisztérium előtti térrészre azonban kifut a tér díszburkolata, és

a forgalomcsillapítás miatt ez a terület is a Kossuth tér része lehet vizuális értelemben is. A tér valóban az épített térfalakig terjeszkedhet. Az épületek tengelyeinek az alaprajzi szerkesztésben való használata megjelenik a 11-es sorszámú pályaművön is. (33. kép) Itt azonban csak a vilamossín mellett futó burkolt felület őrzi a múzeum és a minisztérium homlokzatának vonalát. A többi észak-déli irányú tengely a Parlament vonalait követi, még a szobrok összekötése esetében is, ezáltal ellenpontozva a két szobor közötti tengelyt.

Ráde Károly módosított tervében a Lechner-Rerrich tervhez képest erőteljesebben zárta le a keleti térrészt az északi és a déli oldalon, valamint ellentétben a tervezőpárossal, akik a lovas szobrot gyepebe állították, ő ezen a részen is burkolt felületet létesített. A tér fasorokkal történő lezárása a Ráde-féle koncepcióhoz hasonlóan, de formailag modernizált változatban jelenik meg a 3-as számú pályaművön, és éppen ezt a lezárást akarta ellenpontozni a 12-es sorszámú pályaművön azáltal, hogy a gyepterületeket a fasorokon túlra futatta ki. (30., 34. kép)

A ÁTTEKINTŐ HELYSZÍNRAJZ A TELJES TERVEZÉSI TERÜLETRE 1 : 1000

BUDAPEST, V. KER. KOSSUTH TÉR FELSZÍNI RENDEZÉSE - TÉRÉPÍTÉSZETI TERVPÁLYÁZAT

35. kép: 4-es sorszámú pályamű egész térre vonatkozó térépítészeti koncepciója. Tervező: Sándor Kertépítész Kft

36. kép: 5-ös sorszámú pályamű egész térre vonatkozó térépítészeti koncepciója. Tervező: Studio ARS LOCI Kft

Råde koncepciójának másik eleme a szimmetrikusan, kissé átlós irányban megjelenő két burkolt út, ami a gépkocsiforgalmat szolgálta ki. Ma már az áthaladó gépkocsiforgalom elképzelhetetlen a téren, ettől függetlenül a Råde-féle két út több terven is megjelenik. Az 5-ös, a 8-as és 9-es sorszámú pályaművön az eredetihez igen hasonló kialakítással, a 4-es és 7-es sorszámú pályaművön modernizált formában, hiszen itt nem az épület előtti kis kerteket választja el a tér nagyobb zöldfelületétől, hanem az út két oldalán egy formailag egységes, összefüggő

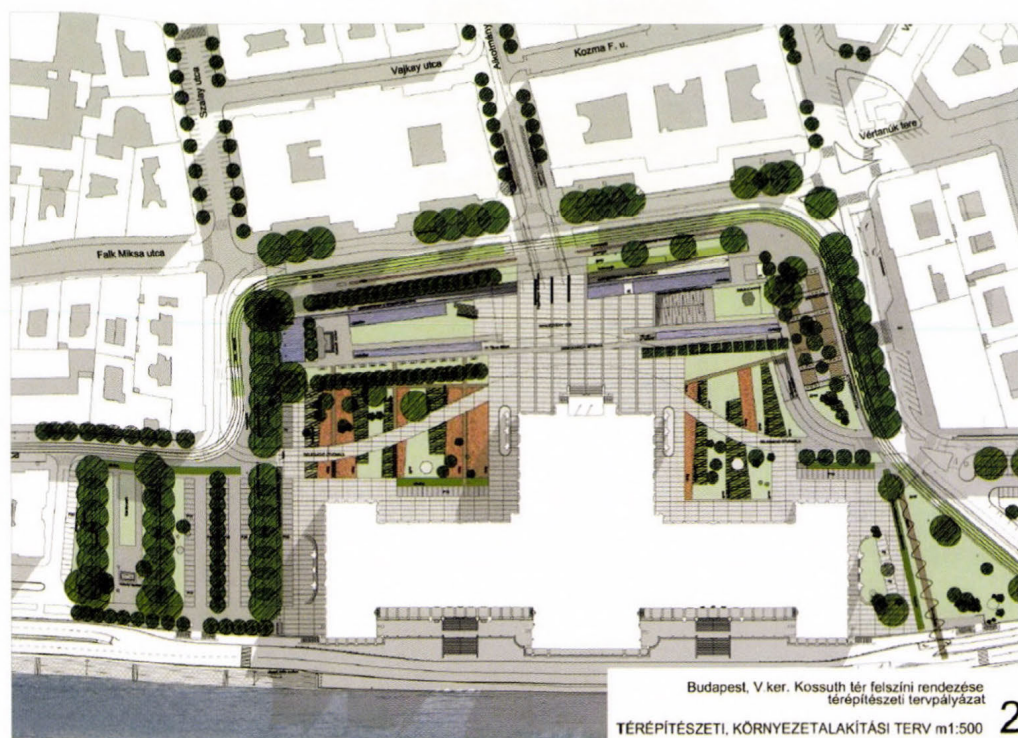
térrész van, amit „kettévág” az út. (28., 32., 35., 36., 38. kép) A 3-as, 11-es, 12-es és a 10-es sorszámú pályaműben a körüljárhatóságot megtartották a tervezők, azonban a hangsúlyos utak nem jelennek meg, a megoldások inkább a Lechner-Rerrich koncepció modernizált változatai. (30., 33., 34., 37. kép)

A Kossuth tér történetében jól nyomon követhetőek azok a változások, amelyek a főterekre jellemzőek. A változó történelemszemlélet más és más, példaképeknek tartott, történelmi

37. kép: A 10-es sorszámú pályamű egész térre vonatkozó térépítészeti koncepciója

38. kép: a 7-es sorszámú pályamű egész térre vonatkozó térépítészeti koncepciója. Tervező: GELESZ és LENZSÉR Kft.

Budapest, V ker. Kossuth tér felszíni rendezése
térépítészeti tervpályázat
TÉREPÍTÉSZETI, KÖRNYEZETALAKÍTÁSI TERV m1:500 2

személyiségeknek kívánt emlékművet állítani a téren, a fejlődő város pedig fokozatosan egyre jobban a közlekedésszervezés kiszolgálásának megfelelően kívánta átalakítani a teret, növelni a burkolt felületeket. A változások új és új megoldási javaslatok születését idézték elő, melyek azonban alapvetően felvetik ugyanazokat a kérdéseket a térszervezéssel kapcsolatban, melyek a mai napig is aktuálisak. A hihetetlenül gazdag forrásanyag, ami a különböző folyóiratokban a tér történetével, az egyes koncepciókkal kapcsolatban fennmaradt, bőséges alapot adott

a kutatáshoz. Tanulmányomban azokat az alapvető kérdéseket kívántam bemutatni, melyek a tér története során meghatározóak voltak, és a XXI. századi tervezőket a megoldási lehetőségeik ugyanúgy foglalkoztatják, mint elődeinket. Remélhetőleg a 80 év után megszületett egységes koncepció megvalósulása által megválaszolja a tértörténet során felmerülő kérdéseket, és a bemutatott pályaművek a jövő generációk számára ugyanolyan értékes forrásként szolgálnak majd, mint napjaink tervezőinek a múlt koncepciói.

Summary

THE MAIN SQUARES – the agora in the ancient Greek cities and the squares surrounding the medieval city halls- have always played a special, double role throughout their history. They have been the centres of the city management, that is why they have acquired a representative character, and they have also been the scene of (community) social life. During their history, the design and the fiction inhabitants attributed to them have also changed.

Act LVII. in 1880 decreed "... a permanent building for the two houses of the Hungarian Parliament to be built". The Board of Public Works chose Tömő Square to be the site of the building of great significance both for the country and the capital. The Board issued a competition for the designs of the building and the square surrounding it. Imre Steindl, who was commissioned the work, also drew up the main structure of the square. The building of the representative centre of the Hungarian legislation was completed in 1886 in neo-Gothic style. The former Tömő Square has become the most significant square of the country.

The square has changed a lot since the turn of the century: many concepts were created, every historical period and political era wanted to transform it according to their taste. The name has also changed from Tömő Square to Parliament Square and then to Kossuth Lajos Square. Statues and monuments have been erected and replaced on the square, making it easy to follow the political changes of the century. Inevitably, the development of urban traffic has also contributed to the alteration of the structure of the open space. The form of the urban space, as it is today, is based on a concept dating back to the 1920's, but it has witnessed many gradual and small-scale modifications which have not effected the general layout.

In May 2007 an urban space design competition was announced by the Office of The National Assembly. The significance of the competition lay in the fact that after 80 years of minor alterations it viewed the area as a whole, and called for an all-inclusive general concept for the design of the square. My study analyses and assesses in a structured, uniform manner the solutions that various designer teams have given to the above problem.

Cut Here
A street-art művész Banksy helyszíni állásfoglalása a Ciszjordániában épülő biztonsági fallal kapcsolatban.

VARGA PÉTER ISTVÁN

„Esemény- város” Urban Event

Várospolitikai és közéleti kérdések kortárs köztéri művészeti törekvések kapcsán
An Administrative and Public Issue Referring to Public Art Intentions

2. kép: Megrendezett ál-tüntetés Münchenben, 2005

3. kép: Itt miért nincs reklám? Az MKKP egyik köztéri plakátja.

4. kép: Add-on, Bécs, 2005. Publikus privátszféra, avagy lakható nyilvános tér.

Jelen tanulmány a „városi események” (urban event) és a köztéri művészeti tevékenységek kapcsán közéleti és várospolitikai összefüggéseket vizsgál. Annak definiálásától, hogy mi a művészeti- és mi a köztér eltekint, inkább a téma néhány fontosabb kérdéskörét emeli ki. Mi az, amit lehet egy köztéren és mi az, amit nem? Hogyan függenek össze a közterekkel kapcsolatos társadalmi attitűdök és a köztéri események? Hol kezdődik és hol ér véget a tervezés, a szabályozás szerepe?¹

Mára a köztéri „esemény” mint jelenség városformáló elemmé vált. A közterekről való gondolkodás széles szakmai és nem szakmai érdeklődésnek örvend: a köztér, mint városfejlesztési húzóágazat, társadalmi jelenség vagy adminisztrációs kérdés; mint önkifejezési lehetőség, tulajdonlasi és politikai probléma; mint dizájn-kérdés vagy éppen divat, a társadalom legszélesebb rétegeit készíti szinte folyamatos állásfoglalásra. A köztér az, aminek sosincs végleges és általános érvényű definíciója, amiről mindenki gondol(hat) valamit, s ami épp elég tág

¹ A tanulmány célja a kérdések kapcsán néhány gondolat (messze nem teljeskörű) bemutatása, elsősorban németországi publikációk, művészeti projektek illetve magyar példák alapján.

fogalom ahhoz, hogy tudományterületek és vélemények ütközőhelye és kimeríthetetlen kincseshányája legyen.

A köztéri művészeti jelenlét napjainkban mind hangsúlyosabb művészeti törekvéssé válik. Fontos hangsúlyozni a „jelenlét” szót, hiszen a progresszívnek tekinthető kortárs művészeti törekvések számára éppen a valós idejű befolyásolási lehetőség, reakcióképesség a fontos. A tényleges jelenlét lehetővé teszi a városról, a közterekről alkotott vélemény azonnali és konkrét kifejezését. Ezért e művészeti törekvések eszköztárában inkább az esemény jellegű tevékenység a mérvadó (akció, performansz, időszakos installáció, előadás, illegális vagy fél-illegális megnyilvánulások, workshop stb). A klasszikus értelemben vett „köztéri szobor” létrehozása általában nem célja e művészeti törekvéseknek. Ezért e tanulmányban is az esemény jellegű művészeti tevékenységekre koncentrálnunk. A kiindulási pont tehát a köztéri művészeti esemény, amely alapján e tanulmány néhány közéleti és várospolitikai kérdést vizsgál.

ÉLMÉNYVÁROS

2005. októberében egy német művészcsoporthat München egyik főutcáját lezárva teátrális tüntetést szervez, könnygázzal, mű-tömegverekedéssel, álrendőrökkel.² Egy évvel később a német *Die Welt* 2006. október 24-i címlapján egy tankon magyar zászlót lengető emberek láthatók, körben füst, romok, rendőrök. Két esemény: a médiában közvetíthető kép megtévesztően hasonló, ám a jelenség és a következmények teljesen mások. A müncheni áltüntetési művészeti akcióként, elszigetelt, absztrakt jelenségként visszhangtalan maradt, Magyarország viszont a „köztéri közéletiség” egy addig nem gyakorolt formájával ismerkedhetett meg, Budapest nemzetközi imázsa pedig átmenetileg új konnotációkkal gazdagodott.

Érdekes megfigyelni, hogy a magyar sajtó egy része (nem nélkülözve a cinikus, kritikai élt) egy idő után elkezdett „élményszerű eseményként” tekinteni az októberi történésekre.³ Ezzel

sajátos módon egyfajta „köztéri akcióvá” minősítette át az eseményeket, ami így már szinte beilleszthetővé vált a város köztéri eseményeinek sorába (Budapest Parádé, biciklis felvonulás – tömegverekedés?). Persze egy város nem feltétlenül az utcai zavargásairól szeretne híres lenni, de tény, hogy a közéleti vélemények – akár erőszakos – kifejezése messze nem ismeretlen jelenség a nyugat-európai városok közterein sem.

A nagyvilágban a városokról alkotott képet egyre erősebben meghatározzák annak különböző helyszínein – mindenekelőtt a közterein – zajló történések. A várospolitikai már régóta felismerte a pozitív eseményekben rejlő marketingértéket, s a nyugat-európai városok tudatosan alakítanak ki magukról az eseményekhez kapcsolható pozitív képet. A városok nemzetközi versenyében előszeretettel alkalmazottak az olyan állandósult jelzők, szókapcsolatok, amelyek eseményekre utalnak (*Messestadt Nürnberg, Berlin Baut, Theaterstadt Hamburg* stb). Igaz, ez az attribúciós folyamat messze nem új jelenség, hiszen a történelmi városok esetében is közismert a különféle események hangsúlyozása (vásárváros, koronázóváros stb).

A marketingértéket képviselő események mellett egyre jellemzőbb a különféle alternatív, spontán, társadalmi, művészeti mozgalmak vagy féllegális-illegális kreatív tevékenységek köztéri jelenléte. Az átmenet a hivatalosan támogatott rendezvények illetve az önszerveződő köztéri jelenségek között elmosódik. Előfordul, hogy a korábban illegális kreatív tevékenység hivatalosan támogatott jelenséggé válik.⁴ A fejlett nyugati városokban erre jelentős anyagi források is rendelkezésre állnak. A várospolitikai eszköztárban tehát egyre inkább fontos helyet foglalhat el az aktív részvételen alapuló programok vagy az alulról jövő kezdeményezések támogatása.

Ennek szervezett magyarországi példája a budapesti Kammermayer tér kapcsán rendezett eseménysorozat⁵, de a társadalmi részvételen alapuló városi mechanizmusoknak igazán nyugaton – leginkább Hollandiában, Németországban – van igazán nagy hagyománya. Más kérdés, hogy a participáció milyen esetekben s miként

2 *Performing Public - Öffentlichkeit als Medium* programsorozat, ZKM Karlsruhe center for art & media, 2005 szeptember 23 - október 27.

3 „Kiskoromban mindig azon keseregtem, hogy Magyarország olyan hely, ahol nincs egy rendes vulkánkitörés, a földrengések nevétségesegek, kizárt a komolyabb sáskajárás, cápatámadásról nem beszélve, és még egy rohadt zavargást sem tudunk összehozni. Hát ennek szerencsére vége.” *Index.hu, Szily László, 2006. szeptember 20.*

„Kiadállítás nyílt a szeptemberi-októberi utcai tüntetések alatt megrongálódott rendőrségi felszerelésekből a Rendőrségtörténeti Múzeumban.” *Index, 2006. december 5.*

„Tankkal végigmenni Budapesten - Szeretne könnygázfelhőben tankot vezetni? Az *Index* flashjátékán most gyakorolhat!” *Index, Totalcar melléklet*

„Ma már az alapműveltséghez tartozik, hogy tudjuk, miképp indul a T-34-es.” *Index, Totalcar melléklet*

4 Erre jó példa az ismert brit street art művész, **Banksy** esete. Egy rendőrtankot ábrázoló, provokatív graffitije olyan anyagra városi látványosságággá vált, hogy az azt fekete festékkel lemázoló elkövetőket a brightoni bíróság hat hónap börtönbüntetésre ítélte. *The Argus, 2007. január 12.*

5 Az *Ecorys Magyarország Kft.* szervezésében építészek, helyi politikusok a lakosság bevonásával próbálták elindítani a fővárosi Kammermayer tér megújítási programját. Az esemény 2006. június 30-án a helyszínen zajlott, úgynevezett „tervezői hétvége” keretében.

5	6
7	
8	
9	10

5., 6., 7. kép: Platz für die Marie

A Berlin Pankow negyedében megvalósult park tervezése és kivitelezése a lakosság bevonásával zajlott.

A projekt 1999-ben elnyerte a Gustav-Meyer díjat, 2000-ben megkapta a „Szociális Város” (Soziale Stadt 2000) díjat.

8., 9., 10. kép: Hotel-Neustadt, Halle, 2003

Az üres, tizemeletes panelház mint időszakos fesztiválpont üzemelt.

A városi esemény mint közösségépítés moderálása a csökkenő lakosságszámmal küzdő német városokban a városfejlesztési koncepciók része.

11. kép: Raypainting, Budapest, 2006. december
A Dork & Kozma alkotópáros ismert fényfestései jó példák a közterek időszakos, intenzíven vizuális átalakítására.

hatékony – illetve hatékony-e egyáltalán, de a témával foglalkozó számtalan tudományos munkának még a számbavétele is meghaladná ezen írás kereteit. Kiemelendők azonban azok a művészeti projektek, amelyek a lakosság bevonásával kísérelték meg átprogramozni, újraértelmezni a megüresedő városi területek, a kiürülő lakóépületek és közterek jelentését és lehetőségeit.⁶

Látható tehát, hogy a köztéri esemény, a nem tervezett használat a városok életében fontos

helyet foglal el a városokról kialakult képet jelentősen meghatározva. Az eseményekhez való viszony, mind társadalmi, mind adminisztratív szempontból a közterek és a közéletiség összefüggésének kérdéseit veti fel.

A KÖZTÉRI ESEMÉNY ÉS A KÖZÉLETISÉG

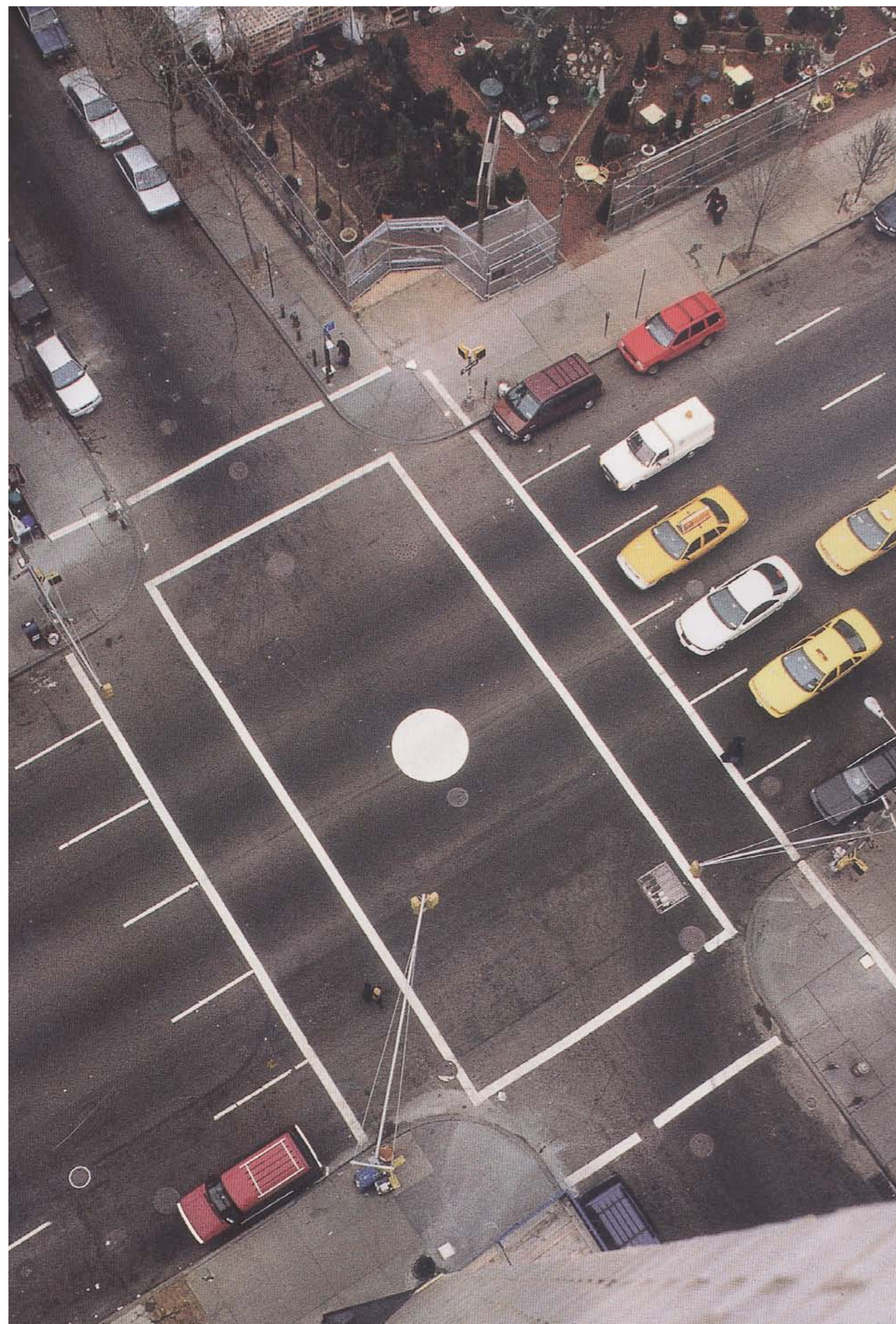
A *pont:itt:most* elnevezésű budapesti köztéri szoborpályázatot rendszerint nem támogatják szponzorok.⁷ A köztéri jelenlét e formáját

⁶ Ilyen programok például a drámaian csökkenő lakosságszámmal küzdő keletnémet Halle városában zajlottak le. Philipp Oswalt (ed.): *Schrumpfende Städte (Band 1, Internationale Untersuchung)*. Hatje Canz Verlag, 2004
⁷ index.hu, Földes András 2005. október 27.

túl provokatívnak tartó egyik multinacionális nagyvállalat nem kívánja nevét összekötni a publicitás e formájával, ugyanakkor a németországi anyacége a német képzőművészeti iskolák büszke támogatójának számít. A köztéri jelenléttel kapcsolatos habitusbeli különbségek tehát nagyok, s a köztéri jelenlét bármilyen formája a társadalomban zajló aktív és aktuális eseményekre, attitűdökre, viszonyokra utal. Az utalás különösen felerősödik a spontán, vagy időszakos köztéri események kapcsán; az utalások felerősítése pedig a különféle köztéri

művészeti tevékenységek alapvető lételeme. A köztéri jelenségek tehát a társadalomban zajló események, viszonyok, vagyis szélesebb értelemben a közélet folyamataira utalnak. A köztér a közélet elsőrendű indikátora.

De hogyan is jelennek meg a közélet különböző aspektusai a köztereken? Erre a kérdésre nehéz kimerítően válaszolni; a témával foglalkozó szakirodalom néhány gondolatát és néhány fontosabb tényezőt azonban a teljesség igénye nélkül is érdemes kiemelni.

12

12. kép: Kirsten Mosher:
Ballpark Traffic
A labdajátékok pályájához hasonlító terület egy útkereszteződésben jön létre. Az alkotó itt az utcákon megszokott eszközöket (útburkolati jelek) használja, s így hoz létre egy szokatlan, nagyméretű városi grafikát.

13. kép: Stark Attila:
Street art
Budapest, Jókai u.

A köztterekkel valamilyen formában foglalkozó szakember joggal él azzal a feltételezéssel, hogy tevékenysége valamiféle távlati értelemben nagyobb befolyással van a környezetére, a város fejlődésére, az emberekre stb. Tevékenysége folyamán tulajdonképpen folyamatosan definiálnia kell, hogy mit is ért „köztér” és „köz” alatt, illetve a „köz” mely jellemzőjét, attitűdjét veszi figyelembe a köztér bármiféle alakítása (tervezése, szabályozása, időszakos átrendezése stb.) során. Emellett pedig nem kerülheti meg a közösségi-privát összefüggésrendszer sem.

Aldo Rossi szerint minél polarizáltabb a közélet-magánélet viszonya, annál egyértelműbben definiálhatók a közélet és magánélet terei.⁸ Richard Sennett kutatása során pedig arra a következtetésre jutott, hogy napjaink társadalmára egyre inkább a közélet és magánélet egyensúlyának felbomlása jellemző.

„Zavar támad a köz- és magánélet között; az emberek egyéni érzések szférájában olyan közügyeket oldanak meg, amelyeket megfelelően csak a személytelen értelmezés kódjával lehet kezelni.”⁹

Ezzel párhuzamosan a közéletiség egyre inkább személyes kérdéssé válik (pl. a választásra készülő politikus esetében fontosabb, hogy milyen kutyája van, mint az inflációval vagy a társadalombiztosítással kapcsolatos elképzelései). A közélet nem objektív és messze nem személytelen; ennek megfelelően a köztéri jelenlét sem személytelen és nem is objektív. A mai városi közteret már nem a klasszikus közéletiség szempontjából szemléljük, hanem a privát vélemények, viszonyok, a személyes érintettség

13

szempontjából. Személyes érintettség hiányában nagyon nehéz érdeklődést kiváltani, vélt vagy valós érintettség esetén azonban az objektív szempontok háttérbe szorulnak. A közéletiséget személyes érintettségünk alapján értékeljük, mint ahogy a közéleti szereplők személye is egyre hangsúlyosabb tényező, függetlenül az általuk képviselt álláspontról.

A köztéren zajló események, a közéletiséghez hasonlóan, szintén a személyes érintettség okán válnak fontossá. A köztterekkel kapcsolatos érintettség tekintetében vannak általános slágertémák (kutyapiszok, parkolás stb.), ám ha ezeket lebontjuk, akkor az objektív vagy absztrakt történések iránti általános érdeklődés nagyon kicsi. Egy buszvégállomás helyén megnyitandó kávézó ellen a helyi lakosság blokádot szervez, de városfejlesztési koncepciók ellen senki sem tüntet, holott az utóbbiból eredő következmények sokkal súlyosabbak lehetnek.

Feltételezhető, hogy részben a személyes érintettség kérdésében illetve a privátszféra-közféra hangsúlykülönbségében is kereshetők azok az okok, amelyek a polgárosodott, fejlett nyugat-európai társadalmak és a magyar társadalom közötti motivációs különbséget adják. Részben e különbségek magyarázhatják e társadalmak közötti aktivitási különbségeket illetve a köztéri művészeti események eltérő megítélését és befogadását.

⁸ Aldo Rossi: A város építészete. Bp. 30, 1986. p. 54
⁹ Richard Sennett: A közéleti ember bukása. Helikon, 1998. p. 15

A KÖZTÉRI ESEMÉNY, MINT KREATÍV ERŐ

Több gondolkodó hasonlítja előszeretettel a klasszikus közéletiséget a köztér objektív szférájában zajló színjátékhoz.¹⁰ Sok köztéri művészeti irányzat is köztéri szerepjátékon alapul (akció, performansz). Többnyire olyan cselekmények megvalósításáról van szó, amelyek a köztér tradicionális keretei közé beilleszthetők. Ezért az esemény-művészet az adott társadalom által meghatározott közéleti és köztéri viszonyok között értelmezhető, s nehezen exportálható. Ami például Németországban határos művészeti esemény lehet, nem feltétlenül vált ki bármiféle reakciót egy magyar város főterén és fordítva. A köztéri művészeti események tehát hangsúlyozottan a saját, aktuális környezetükben értelmezhetők.

Az alábbiakban néhány köztéri projektet mutatunk be röviden, amelyek közös jellemzője, hogy időszakosak, illetve valamilyen közéleti vagy művészeti indíttatású koncepció mentén zajlottak.¹¹

BANKSY (EGYESÜLT KIRÁLYSÁG) ÉS AZ MKKP (SZEGED) TEVÉKENYSÉGE

Az esemény-művészet ereje épp aktualitásában és gyors reakcióképességében rejlik. Ennek egyik magyarországi közismert, szervezett formája például az évenként megrendezésre kerülő plakátkiállítás, kevéssé ismert (vagy kevéssé elismert) útjai a különböző legális vagy féllegális, kreatív utcai tevékenységek, amelyeknek formája trendszerűen, néha igen gyorsan változik. Jó példa erre a brit Banksy, illetve a hazai vizeken evező Magyar Kétfarkú Kutya Pártja (MKKP), amely (valójában: aki) főleg Szeged városát látja el aktualításokra reagáló megnyilvánulásaiival. (www.banksy.co.uk, www.mkkp.hu)

ADD-ON (BÉCS, WALLENSTEINPLATZ, 2005. JÚNIUS-JÚLIUS)

A programot szervező építészcsapat egy nagyméretű (közel 20m magas), állványrendszerből álló köztéri objektumot épített. Céljuk az emberi privátszféra különböző tevékenységeinek köztéri tematizálása volt. A téren tulajdonképpen egy nagyméretű lakóegység jött létre, amelynek

nyilvános privátfunkciói (konyha, fürdő, játszótér, kert, nappali, hálószoba stb.) bárki számára hozzáférhetőek voltak. (www.add-on.at)

PLÁZS (PÁRIZS)

Az esemény klónja Budapestről is jól ismert. Tipikus példája annak, hogy egy jól működő program importja milyen veszélyeket rejt magában. A párizsi program nagyszabású, a város polgármestere, *Bertrand Delanoë* által támogatott rendezvény volt, míg a budapesti rendezvényről hasonló elismertség és sikeresség nem mondható el.

HOTEL-NEUSTADT (HALLE, 2003)

A nagyfokú elvándorlással küzdő, keletnémet Halle városában zajlott a fenti című kulturális fesztivál. Az elvándorlás következtében lakások ezrei maradtak üresen, lakóházak váltak tömegesen lakatlanná. A fesztivál keretében a résztvevők a városvezetéstől „kölcsonkapott” tizementes panelházban rendezték meg az egy nyáron át tartó fesztivált, amely a lakosság aktív részvételével zajlott. Az épület látogatható, bejárható, folyamatos eseménnyé vált. (www.hotel-neustadt.de)

A köztéri események kreatív ereje tehát tagadhatatlan. Kérdés, hogy az esemény, mint várospolitikai eszköz, milyen lehetőségeket tartalmaz a tervezés és a hosszú távú programalkotás szempontjából.

A VÁROSI ESEMÉNY ÉS VÁROSFELJESZTÉS

Az esemény, mint nem tervezett használat kérdése egyre gyakrabban bukkan fel a különféle városfejlesztési, tervezési módszerek kapcsán, különösen a nyugat-európai urbanisztikai vagy építészeti írásokban. A nem tervezett használat időszakos, átmeneti is lehet, vagy tartós használati változást is jelenthet. Mindkét eset jelentős tényező lehet a köztér használatára, megítélése, jelentősége kapcsán. A használat nem minőség, ami a dolgokba, építményekbe, terekbe örökérvényűen programozva van, hanem sokkal inkább egy viselkedési forma a tulajdon, a használati jog, a birtoklás viszonyrendszerében. A használatot egy többé-kevésbé rugalmas

14

15

14. kép: Permanent Breakfast, Kaiserslautern, 2005
„A permanent breakfast ötlete és megvalósítása Friedemann Derschmidt médiaművész nevéhez fűződik, aki művészbárátaival együtt 1996 május 1. reggelén - annak rendje s módja szerint - először terített reggelihez a köztereken; a kezdeményezés továbbvivői szerte a világban azóta is folyamatosan ezt teszik. Azóta a városról városra terjedő mozgalom a szórakozás mellett a köztér használatának közéleti jellegű kérdésére is rávilágít” (cyberpress).

15. kép: Paris Plage
A köztér időszakos használatának városi programmá emelt példája.

magatartásnak tekinthetjük, amely során az egyének vagy a csoportok az adott térhez való viszonyukban különböző érdekeket követnek. Tervezési szempontból a használat rendszerint egyértelmű, rögzített vagy rögzíthető tényezőnek tűnik. A tervezőnek látszólag más dolga sincs, mint a használati igényeket pontosan definiálni és térbelileg megfogalmazni. Ezzel kapcsolatban a funkcionalizmus kritikája már számtalan ellenérvet fogalmazott meg. Az általános érvényű használati elvek feloldásával azonban az adott város, a társadalom, a tulajdonviszonyok, a köz-és privát viszonyainak hatása, értékelése és ismeretének jelentősége erősödik fel. Ez fokozottan igaz a városi események tekintetében, ahol az esemény (mint említettük) a legszorosabb összeköttetésben áll a város adottságaival és aktualitásaival, a társadalomra jellemző közéleti és tulajdoni viszonyokkal.

„A városi élet - mint állapot s folyamat - egyfelől a funkcionális, térbeli elhatárolások által csak nehezen fejezhető ki, másfelől a privát tulajdonviszonyokkal csak korlátozottan kompatibilis. (...) Mialatt a területfejlesztés konvencionális, magántulajdonon alapuló piaci kategóriákat jelöl ki (lakó, irodai, ipari stb. terület), egyre nagyobb elmentmondás alakulhat ki a piaci viszonyok és az »urbánus ökonomia« (Urbane Ökonomie) igényei között.”¹²

Az urbánus ökonomia fogalma alatt az idézett szakirodalom a városi események, használatok és aktivitások összességét érti, szemben a kizárólag a tulajdonra és a piaci viszonyokra korlátozódó megközelítéssel. A tulajdonviszonyokon alapuló fejlesztési koncepció eleve korlátozhatja

a városi élet különböző megjelenési formáit. Az ilyen koncepciókba nagyon nehezen illeszthetők be azok a használati viszonyok és események, amelyek piaci szempontból jelentéktelenek, ám a városról kialakult kép, közérzet, vélemény szempontjából fontosak lehetnek.

A kommunális adminisztráció általános kivonulása a várossal kapcsolatos felelősség mögött csak fokozza a magánszféra vs. közösségi fejlesztés elmentmondásait. A közösségi fejlesztés fogalma is inkább idézőjelesen érthető akkor, amikor a tervezés egyfajta érdekérvényesítő szervvé válik a legnagyobb ilyen potenciállal rendelkező érdekelt kezében. Ezt például jól szemlélteti az a tény, hogy Budapesten átfogó köztérfejlesztési programokat az elmúlt 20 évben nem sikerült beindítani (Belváros, lakótelepek, elővárosi központok stb.), miközben a városban nagy volumenű privát építési tevékenység zajlott. A fejlesztés a piaci érdekérvényesítés nyomvonalát követte.

A városi esemény, mint jelenség a piaci szegmensek határmezsgyéin mozog. Az események városformáló jelentőségét és marketingértékét a várospolitikai is felismerte, s számtalan címkét akasztva rá divatos jelenséggé tette („kreatív város” „kreatív ipar”). Az esemény nagyon nehezen tervezhető, jellegénél fogva keresi az olyan megjelenési formákat, ahol kevéssé definiált térbeli adottságokkal találkozhat. Nehéz eldönteni, hogy például a budapesti romkocsmajelenség vajon múlt divat, avagy tartalmaz városfejlesztési szempontból megfontolható lehetőséget. A városi események kapcsán különösen használható az a gondolkodásmód, amely a területegységek,

¹² F. Haydn, R. Temmel: *Temporäre Räume. Konzepte für Stadtplanung*. Birkhäuser, 2006. p. 30

térkonceptiók, használati felületek adminisztratív rögzítése helyett a szervezést és a modellezést tekintő hatásos városfejlesztési módok. Ha a városi eseményeket, a köztéri jelenségeket, az időszakos használatot s a participációt a városi élet szerves és szükséges részének tekintjük, akkor ez a megközelítés különösen fontos és előremutató lehet.

KÖVETKEZTETÉSEK

Szembeötlő, hogy a városi események, ezen belül a köztéri művészeti tevékenységek tartalma és fogadtatása a különböző társadalmi környezetben mennyire eltérő. E tanulmány szerzőjének volt alkalma személyesen figyelemmel kísérni több magyar- illetve németországi kísérleti művészeti projektet (főleg Budapesten, Nürnbergben, Münchenben és Hildesheimben). Az események, elképzelések, ötletek lehetőségei és fogadtatása a két ország viszonylatában jelentősen eltér. A német köztereken zajló esemény általában aktív fogadtatásra talál (sőt, többnyire a várospolitikai eszmei és anyagi támogatásával zajlik), míg a magyar köztéri „ingerküszöb” magasabb. Ezzel párhuzamos tapasztalat az, hogy a német köztereken zajló művészeti tevékenység mozgásteret, lehetőségei nagyobbak; a magyar köztéri művészeti esemény gyakran légtelen térben mozog. Megkockáztatható az a kijelentés, hogy mindez a közéletiség minőségi különbségeiből fakad. A köztér tekinthető akár egy olyan történelmi helyszínnek is, ami azért jött létre, hogy a különböző emberek közötti interakciót biztosítsa. Ezáltal képes a közéletiséget formálni, mintegy „megtanítva” a városlakókat arra, hogyan is éljenek, viselkedjenek a városi közegben. Úgy tűnik, hogy a fejlett (polgárosodott) városokban ez a tanulási folyamat véget ért, a közterek többnyire jól definiált városi helyszínek. A városi helyszín meghatározottsága alatt a tulajdonviszonyok egyértelműségét, a szabályozottságot, illetve a köz-privát szétválasztását érthetjük.¹³ Úgy tűnik, míg a német közterek e szempontok szerint jól definiáltak, a magyar közterek ilyen meghatározottsága még nem teljes vagy hatalmi szempontból egyoldalú. Egy képlekeny helyzettel van dolgunk,

ahol erős meghatározási folyamatok zajlanak, többnyire adminisztratív várospolitikai eszközökkel. Nem lehet azonban nem észrevenni, hogy a tisztán adminisztratív, felülről jövő kezdeményezések egyre nagyobb feszültségeket szülnek (parkolási rendszer, közterületfoglalás, fakivágás, „a fejünk felett terveznek” stb). Erős civil társadalom kifejlődése nélkül nincs fejlett polgárosodás és közéletiség (ezt már Soros György óta is tudjuk), ám a civil törekvések mind nagyobb jogos igényekkel lépnek fel a közterek definiálása és alakítása tekintetében. Magyarországon a közterek újrameghatározása a rendszerváltás óta zajlik, párhuzamosan a közéletiség újraalakításával. Minderről a várospolitikának is tudomást kellene vennie. E folyamatok aktív kezelésére a felelősséget nem vállaló, a piaci viszonyoknak végtelenül alárendelt, kizárólag szabályozókkal operáló, elméleti koncepciókat gyártó ám végrehajtásra képtelen várospolitikai gondolkodásmód már nem alkalmas.

A téma egyelőre nem teljes mélységében kutatott, annak ellenére, hogy a különféle köztéri művészeti kísérletek eredményei érzékenyen mutatják egy közösség és a köztér viszonyát, a köztérről való gondolkodás minőségét. Ez a gondolkodás pedig a városfejlesztési kérdésekhez való viszonyban vagy részvételi szándékban is tükröződik. E művészeti kísérletek eredményei tehát egyáltalán nem állnak távol a helyi szintű kezdeményezések várospolitikai lehetőségeitől, vagy a tervezésben való aktív részvétel kérdéskörétől. A „városi élet”, a legszélesebb értelemben vett városi események modellezése a jövőben a várospolitikai egyre jelentősebb eszköze lehet.

13 Érdemes megfigyelni, ahogy a magyarországi közterületkutatások küzdenek a köztér meghatározásának problémájával. Erre egy érdekes példa a *Studo Metropolitana* 2004-es kutatási anyagában található, ahol a résztvevő interjúalanyokat kérték meg arra, határozzák meg, mit is jelent számukra a köztér. Ebből jól látható, hogy a közterekhez való viszony egyik legnagyobb problémája a tulajdonlás kérdése. Kité a köztér, vagyis ki mit tehet meg ott? Ez akár egy az egyben megfeleltethető napjaink magyar közéleti problematikájának is: kité a közélet s ki mit tehet meg ott? (Közterületek használata és megítélése Budapesten. Közvélemény-kutatási jelentés. *Studio Metropolitana*, 2004. p. 15)

Summary

Urban Event,
An Administrative and Public Issue
Referring to Public Art Intentions

THINKING about public spaces gets a wide range of professional and non-professional interest. The public space can be considered many way such as cutting-edge issue, social phenomenon, administrative question, self-expression possibility, property or political problem. The „event” as urban phenomenon has even more important place in administrative and architectural dialogues about city today. Events are even more considerable in global competition between cities. Besides commercial events (show, trade fairs, etc) public art also could be have new possibilities in urban politics. Contemporary public art uses its assets mostly to react swiftly and tries to have an interactive influence on public spaces. Therefore it uses „flexible” spectacular tools (like performance, action, demonstration, temporal installations, illegal actions, etc) rather than create sculptures like a decoration of public space. It is necessary to realize how important the swift reaction is in this case, which shows, how the public artwork (or artist) can work with the social environment together. However, there is a significant difference between public art possibilities in various social environment. The difference of reaction is given by the difference of public life. The public space can be seen as an indicator of public life. In this meaning, the results of public art experiments can give a valuable contribution to urban politics, especially in the field of local initiatives or participative design.

Professionals working on public spaces always have to define and re-define its approach to meaning of „public”. Therefore, thinking about public spaces means even thinking about public-private relations as well. Researcher (eg. Richard Sennett et al) drew a conclusion in various studies that the public-private relation has lost balance in our age. The private field is even more important, and parallel to that, the control and contribution to public life has been lost. This social phenomenon is an important aspect to understand how urban events (especially public art events) work in different social environment.

In sight of design the function of a public spaces seems quasi to be fixed. But, the function is not a way of quality, which is embodied in things, buildings or spaces for ever, it is much more a way of behavior in relation of property, right of use and possession. The urban life, (as status and process) shapes itself difficultly through functional limitations, and on the other hand, it has limited compatibility to private properties. Urban development based on only private properties can limit the urban (public) life. The generally turnout of urban administration out of urban responsibilities boosts the conflict between private sphere and public development needs. For instance in Budapest, it is not succeeded to start overall public space renewal programmes in the last 20 years, despite the huge private construction volume. The urban development strategy has been moved mostly by private interests.

In Hungary, the re-definition of public spaces has been going on since the political system change. This process should be researched more, actually through the results of public art experiences as well. Public art can indicate sensibly the relations between community and public space. The moderating of public life and urban events can be even more an important tool for urban development politics.

Irodalom

Becker, Jochen (ed): Bignes, Kritik der unternehmerischen Stadt. B-Books, 2001.

Bittner, Regina (ed): Die Stadt als Event. Zur Konstruktion urbaner Erlebnisräume, Campus, 2001.

Eccles, Tom (ed): PLOP, Recent Projects of the Public Art Fund, Merrell Publishers Ltd. New York, London, 2004.

F. Haydn, R. Temmel: Temporäre Räume. Konzepte für Stadtnutzung. Birkhäuser, 2006.

Gaebe, Wolf: Urbane Räume. UTB, 2001.

Häußermann-Siebel (ed): Festivalisierung der Stadtpolitik, Stadtentwicklung durch große Projekte, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1993.

Oswalt, Philipp (ed.): Schrumpfende Städte. Hatje Canz Verlag, 2004.

Rossi, Aldo: A város építészete. B28-30, 1986

Sennett, Richard: A közéleti ember bukása. Helikon, 1998.

Urban Catalyst projekt
(www.urbandcatalyst.de)

Közterületek használata és megítélése Budapesten. Közvélemény-kutatási jelentés. *Studio Metropolitana*, 2004.

GECSÉNYÉ TAR IMOLA

A temetők mint a műemlékvédelem sajátos tárgyai

A TEMETŐK TERÜLETI VÉDELME

Cemeteries as Specific Objects of the Protection of Historic Monuments

TERRITORIAL PROTECTION OF CEMETERIES

LEKTOR: FATSAR KRISTÓF

1. kép: A budapesti Kerepesi temető védett sírjai (szerző felvétele)

HAZAI temető kertek megóvása, védetté nyilvánítása a 20. század második felében – a temetkezési szokások átalakulásával – vált sürgető feladattá. Az új sírkertek helyi hagyományoktól elütő, uniformizált kialakítása nem kedvezett a korábbi temetkezési formák fennmaradásának. Ennek következtében a mai temetők többsége az utóbbi évtizedek stílusában készült, de országszerte találhatunk a korábbi idők nyomait őrző, fokozott védelemre érdemes sírkerteket is.

A temetők több elv – természetvédelem, műemlékvédelem, kegyeleti védelem – szerint is védhetőek. A különböző módon védetté nyilvánított sírkertek száma mégis igen csekély. Pontosabban a sírkertek ritkán kapnak egész területükre kiterjedő, minden részletet megőrző területi védelmet, jóval több esetben kerül védelem alá a temető valamely eleme (sírkövek, temetőkápolna, fasor stb.). A területi védelem az egyes elemek védelmén túl a teljes szerkezetet, adott esetben a kertépítészeti kompozíciót és a korabeli temetkezési szokások látható nyomait is megőrzi, illetve megőrizné.

A védelem különböző formái közül kizárólag a műemlékvédelem foglalkozik részletesen a hazai sírkertek területi megőrzésével. Országos szintű természetvédelmi oltalom alatt nem áll temető. Természeti értékeik miatt ugyan sírkertek is részesülnek helyi védelemben, de általában csak egy-egy elemük. Építészeti értékeik miatt is kaphatnak helyi védelmet, de ezeknek a temetőknek is csak kisebb hányada áll területi védelem alatt. A kegyeleti védelem eleve egyes neves személyek sírjára vonatkozik, tehát általában csak egy-egy síremlék védelmét biztosítja.

A temetők védetté nyilvánítása már a 20. század közepén megindult, de csak egy-egy síremlék vagy más temető-elem egyedi védelmére került sor, holott ekkor már a területi védelem szükségessége is megfogalmazódott, ahogy ezt az 1972-ben megjelent *Temetőkert c.* könyvben is olvashatjuk: „A történelmi és művészi értékű temetőkben csak [az Országos Műemlékvédelmi Hivatal] hozzájárulásával lehet változtatni, sírköveket bontani és eladni, újabb temetést végezni. A védelem kiterjedhet az egész temetőre, egyes temetőrészekre vagy csak egyes síremlékekre. Ha az

*egész temető mint művészi együttes jelent értéket, akkor a későbbi nemzedék számára meg kell óvni az összes síremléket, a növényzetet, a temető kerítését, bejáratát, a régi épületeket.”*¹ Marjai Márton, aki számos hazai temetőben végzett felméréseket, a Műemlékvédelem folyóirat egyik 1982-ben megjelent számában szintén a területi védelem szükségességére hívta fel a szakma figyelmét.² Mindezek ellenére még napjainkban is alig néhány hazai temető kert területe védett.

TÖRVÉNYI HÁTTER

A temetőkkel, temetkezéssel kapcsolatos fogalmakat, jogokat és kötelezettségeket, a temetők létesítését, fenntartását, üzemeltetését és bezárását, illetve a temetkezést érintő kérdéseket részletesen taglalja és szabályozza az 1999. évi, temetőkről és a temetkezésről szóló törvény.³ A műemlékileg védett temetőkről kimondja, hogy esetükben a temetőtörvényt az 1997. évi műemlékvédelmi törvénnyel⁴ összhangban kell alkalmazni.⁵ Kimondja továbbá, hogy a nemzeti sírkerthez tartozó temetők (műemlékileg védett vagy a Nemzeti Kegyeleti Bizottság által ide sorolt temetők⁶) a nemzeti sírkert fennállásáig nem szüntethetők meg.⁷ A törvény értelmében létrejött a Nemzeti Kegyeleti Bizottság és a védelem egy új formája, a kegyeleti védelem is. A szervezet feladatai közé tartozik a nemzeti sírkerthez tartozó temetők meghatározása. A nemzeti sírkertbe sorolható, ezáltal kegyeleti védelemben részesíthető a nemzet életében jelentős szerepet játszott vagy kiemelkedő közéleti tevékenységet folytatott személyek sírja.⁸

A természetvédelmi törvény⁹ a temetőkkel, mint területileg védhető, kertépítészeti eszközökkel kialakított, sok esetben növényanyaguk miatt védelemre érdemes területekkel külön nem foglalkozik. Az épített örökség helyi védelmét szabályozó törvény¹⁰ szintén nem rendelkezik külön a temetőkről, de a települési önkormányzatok feladatai közé sorolja a helyi építészeti örökség védelmét, amelybe az arra érdemes sírkertek megőrzése is értelemszerűen beletartozik.

A műemlékvédelemmel foglalkozó hazai jogszabályok¹¹ közül az 1997. évi műemlékvédelmi

1 SELÉNDY 1972. 83.

2 Vö. MARJAI 1982. 17-20.

3 1999. évi XLIII. törvény a temetőkről és a temetkezésről

4 1997. évi LIV. törvény a műemlékvédelemről

5 1999. évi XLIII. törvény a temetőkről és a temetkezésről 2. § (3) bekezdés

6 A 2001. évi LXIV. törvény 100. § e) pontja értelmében a műemléki védelem alatt álló temetőket a továbbiakban nem sorolják a nemzeti sírkerthez tartozó temetők közé.

7 1999. évi XLIII. törvény a temetőkről és a temetkezésről 11. § (1) bekezdés

8 1999. évi XLIII. törvény a temetőkről és a temetkezésről 15. §

9 1996. évi LIII. törvény a természet védelméről

10 1997. évi LXXVIII. törvény az épített környezet alakításáról és védelméről

11 1881. évi XXXIX. törvény-cikk a műemlékek fenntartásáról, 1949. évi 13. számú törvényerejű rendelet a múzeumokról és műemlékekről, 1997. évi LIV. törvény a műemlékvédelemről, 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről (KARTÁK KÖNYVE 2002.)

törvény a legkorábbi, amelyik a temetők megőrzését kihangsúlyozza, és védelmükkel külön paragrafus alatt foglalkozik. A törvény a műemlékvédelem sajátos tárgyai közé sorolja a temetőket, és a következőképpen rendelkezik róluk:

„(1) Műemléki védelemben kell részesíteni azokat a temetőket vagy a temetőknek azokat a részeit, amelyek a történelem, a vallás, a kultúra és a művészet sajátos kifejezői, illetve emlékei.

(2) A műemléki védelem célja az, hogy:

a) a kiemelkedő személyiségek sírjainak a megőrzése és gondozása biztosítva legyen;

b) a képzőművészeti, építészeti, vallás- és művelődéstörténeti jelentőségük miatt műemléknek minősülő síremlékek, síremlékcsoportok, sírépítmények (a továbbiakban együtt: síremlék), valamint a temetők más fontos elemei eredeti helyükön fennmaradjanak.

(3) A (2) bekezdésben foglaltak figyelembevételével műemléki védelemben részesíthető:

a) a temető egész területe;

b) a temető körülhatárolt területrésze;

c) a síremlék;

d) a temető egyéb tartozéka, illetőleg eleme.

(4) Műemléki védelem alatt álló temető

(temetőrész) felszámolására engedély nem adható.”¹²

A 2001. évi kulturális örökségvédelmi törvény¹³ szintén a műemlékvédelem sajátos tárgyai között foglalkozik a temetők és a temetkezési helyek kérdésével. Szövege nagyon hasonlít az 1997-es törvény megfogalmazásához, lényegi eltérés nincs köztük. Különbség csak a (2) bekezdés elhagyásából adódik, amelynek a) pontjában leírtak az időközben elfogadott temetőtörvény értelmében már a Nemzeti Kegyeleti Bizottság hatáskörébe tartoznak. A (2) bekezdés b) pontjának elhagyásával – sajnálatos módon – a törvény a továbbiakban nem rendelkezik a műemlékileg védett temetők helyben történő megővéséről, de területi védelem esetén ez amúgy is egyértelmű. Az új törvény szövege így hangzik:

„(1) Műemléki védelemben kell részesíteni azokat a temetőket vagy a temetőknek azokat a részeit, amelyek műemléki értékei a magyar történelem, a vallás, a kultúra és művészet sajátos kifejezői, illetve emlékei.

(2) Műemléki védelemben részesíthető:

a) a temető egész területe;

¹² 1997. évi LIV. törvény a műemlékvédelemről, 18. §

¹³ 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről

3. kép: Védett népi sírok
a telkibányai református
temetőben (szerző felvétele)

- b) a temető körülhatárolt területrésze;
c) a síremlék, síremlékcsoport, sírépítmények;
d) a temető egyéb tartozéka, illetőleg eleme.

(3) Műemléki védelem alatt álló temető (temetőrész) felszámolására engedély nem adható.¹⁴

Az örökségvédelmi törvény 2005. évi módosítása¹⁵ – néhány kisebb fogalmi változtatáson túl¹⁶ – nem tartalmaz a temetők védelmére vonatkozó módosításokat.

MŰEMLEKI ELVEK

 ENT idézett, 2001. évi kulturális örökségvédelmi törvény alapján a műemléki értékkel rendelkező temetőket kell védelem alá helyezni. A törvény megfogalmazása szerint műemléki érték „minden olyan építmény, kert, temető vagy temetkezési hely, terület (illetve ezek maradványa), valamint azok rendeltetésszerűen összetartozó területe, együttese, rendszere, amely hazánk múltja és a közösségi hovatartozás-tudat szempontjából kiemelkedő jelentőségű történeti, művészeti, tudományos és műszaki emlék; alkotórészeivel, tartozékainál és berendezési tárgyival együtt”.¹⁷ A műemléki érték a meghatározás alapján meglehetősen szubjektív fogalomnak tűnik, a pontosításban neves műemlékvédelmi szakemberek hasonló témában írt munkái segíthetnek.

Alois Riegl megfogalmazása szerint egy műemlék emlékértékekkel és jelenértékekkel rendelkezhet. Az emlékértékeket három csoportba sorolja, úgy mint régiségérték, történelmi érték és szándékos emlékérték. A jelenértékek lehetnek használati érték és művészeti érték, ezen belül újdonságérték és viszonylagos művészeti érték.¹⁸ Vetítsük most mindezeket a fogalmakat a temetők témakörére!

Vitathatatlan, hogy régi temetőink rendelkeznek régiségértékkel, hiszen a múlt századi vagy még régebbi sírkövek mindannyiunkban a letűnt idők érzetét keltik. Sírkertjeink történelmi értéke is egyértelmű, az emberi alkotótevékenység egyes területeinek (pl.: temetkezési szokások, kőfaragó technikák stb.) fejlődési lépcsőfokait képviselik maguk a sírkövek, de a temető egésze egyaránt. A temető rendeltetésénél

fogva szándékos emlékértékkel is rendelkezik, emléket állít a földi életből távozott személyeknek, ezáltal a földi halhatatlanságot hivatott jelképezni. Itt emléthetjük meg hazánk nagyjainak nyughelyeit, amelyek felhívják a következő generációk figyelmét őseik tiszteletére, és egyúttal „szándékos” emléket állítanak a kiemelkedő személyiségeknek.

A jelenértékek körébe tartozó használati érték a műemlék gyakorlati használatából következik. Azok a temetők, amelyekbe még napjainkban is temetnek, egyértelműen rendelkeznek használati értékkel, de a tágabban értelmezett használati lehetőségekből következik a felhagyott temetők használati értéke is. Újdonságértéke régi temetőinknek nincsen, de viszonylagos művészeti értéke lehet, amennyiben a mai művészetakarásnak megfelelő sajátos szemlélettel, szín- vagy formahasználattal rendelkeznek. Alois Riegl műemléki értékcsoportosításának áttekintése után bátran állíthatjuk, hogy hazánk régi temetői számos esetben rendelkeznek műemléki értékkel, így műemléki védettségük indokolt lenne.

Peter Goodchild a történeti kertek értékelésének elméleti modelljét állította össze, amelynek során történeti helyszínekre vonatkozó érték kategóriákat állapított meg. A történeti kertek és parkok esetén – az értékelés szintjén a temetők is ide sorolhatóak – elsődlegesen történeti, esztétikai, kertészeti és társadalmi használati értékeket, másodlagosan ökológiai és régészeti emlékeket határozott meg.

Egy helyszín történeti értéke adódhat a tájépítészeti tervezés kiemelkedő minőségéből, egy jelentős tervező adott helyen betöltött szerepéből, vagy a terület történeti személyekhez, eseményekhez fűződő kapcsolatából, esetleg a környező tájjal, városszövettel együtt jelent értéket a kert. A történeti érték használata során fontos tisztázni, hogy milyen korú helyszínek tekinthetőek történetinek. Peter Goodchild a Nagy-Britanniában használt „30 éves ökölszabályt”¹⁹ említi. Magyarországon az 1830-nál régebbi sírkövekkel rendelkező temetőket a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal automatikusan védelem alá helyezi.²⁰

Az esztétikai érték egy meglehetősen szubjektív érték kategória, amelyet a mai ember

¹⁴ 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről, 37. §

¹⁵ 2005. évi LXXXIX. törvény a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény módosításáról

¹⁶ Temetők és temetkezési helyek helyett a továbbiakban Temetők és temetkezési emlékhelyek a paragrafus címe. (2005. évi LXXXIX. törvény, 42. § i) pont)

¹⁷ 2005. évi LXXXIX. törvény a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény módosításáról, 7. §

¹⁸ RIEGL, 1998. 7-47.

¹⁹ A jelenlegi évszámból 30-at kivonva kapjuk.

²⁰ KÖH védetté nyilvánítási irányelvei

4. kép: Összegyűjtött régi sírkövek az agárdi temetőben (szerző felvétele)

szemszögéből kell vizsgálni. A kertészeti érték meghatározásához a helyszín szakszerű botanikai felmérésére van szükség. A társadalmi használati érték, vagy más néven a terület közfunkciója a jelenlegi használat alapján vizsgálható, így hasonlít Alois Riegl használati érték meghatározásához. A közfunkció értéke a megközelíthetőségből, a látogathatóságból és az „élmény minőségéből” (infrastruktúra, esztétika, fenntartás, kapcsolat a látogatókkal, helyszín bemutatása) adódik össze.²¹

A két szakember értékelési szempontjai – lényegében – hasonlóak. Mindketten figyelembe veszik a helyszín korát, a jelenlegi használatot és a művészeti színvonalat, illetve az élő növények alkotta helyek esetében ehhez adódik még a növényzet értéke. A hazai temetőállomány számos darabja rendelkezik korából fakadóan történeti értékkel, míves sírköveinek köszönhetően művészeti értékkel. Sok esetben botanikai értékek is találhatóak benne, illetve funkciójából adódóan társadalmi értéke sem kérdéses. Bár mely szakember által felállított értékelés esetén számos hazai sírkert lenne méltó a megőrzésre.

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal munkatársai is felállították a maguk értékelési szempontjait, amelyeket védetté nyilvánítási elvekként fogalmaztak meg. A védetté nyilvánításkor figyelembe veszik az emlék korát, a létrehozásában megnyilvánuló közösségi akaratot, az emlék egyediségét vagy tipikusságát, létrehozásának építéstechnika-történeti vonatkozásait, az emlék és környezetének összefüggését, a hozzá kapcsolódó különleges eszmei-szellemi vonatkozásokat, erősen átalakított emlék esetén egyes részleteinek fentiekben felsorolt értékeit és az emlék védett vagy védendő együtteshez való tartozását.²² Az irányelvek figyelembe vételével állítható, hogy a hazai temetőállomány számos darabja lenne méltó a műemléki védelemre, akár területét tekintve is. Az elvi háttér áttekintése után a temetők területi védelmének gyakorlati megvalósulását is megvizsgáltuk.

²¹ GOODCHILD, 2003. 214-215.

²² KÖH védetté nyilvánítási irányelvei

5. kép: A helyi védelem alatt álló öcsödi zsidó temető (szerző felvétele)

TERÜLETILEG VÉDETT TEMETŐK

Az örökségvédelmi törvény négy csoportba sorolja a műemléki védelemben részesíthető temetőket, illetve temetőelemeket:

- a temető egész területe;
- a temető körülhatárolt területrésze;
- a síremlék, síremlékcsoport, sírépítmények;
- a temető egyéb tartozéka, illetőleg eleme.²³

A 2001 decemberében készült országos műemlékjegyzék áttekintése után²⁴ egyértelműen kiderül, hogy a törvény c) és d) pontjaihoz tartozó temetőelemek hazánkban nagy számban védettek, míg az a) és b) pontokhoz tartozó területi védettséggel rendelkező temetők, illetve temetőrészek csak igen kis számban találhatók az országban.

A műemlékjegyzék alapján készített – a törvény csoportosítását alapul vevő, de kicsit módosított – összesítés ugyancsak bizonyítja a területi védelem hiányát. A módosított csoportosítás a következő:

- temető, temetőrész (több síremlék együttesen védve valódi területi védelem)

- síremlék, kriptá, mauzóleum, sírkápolna
- temetőben álló építmény (kapcsolatban van a temetővel): temetőkápolna, kápolna, templom, templomrom, harangtorony, kálvária, temetőkereszt, ravatalozó, temetőcsőszilak, kapu, fal vagy kerítés, szobor stb.

- temetőben álló építmény (nincs kapcsolatban a temetővel), pl.: római kori castrum maradványai

A területi védelmet magába foglaló első csoportba mindössze 34 db temetőkert tartozik, ami a hazai települések számát (kb. 3200) viszonyosként tekintve igen alacsony (1. kép). Ha figyelembe vesszük, hogy ebbe a csoportba soroltuk a több síremlék együttes védelmét is, akkor a számarány tovább romlik.

Valódi területi védelemben²⁵ elsősorban már lezárt, izraelita temetők részesültek két ok miatt (2. kép). Egyrészt a zsidó vallás tiltja a temetők felszámolását, tehát fennmaradtak a régi, használaton kívüli sírkertek is. Másrészt a zsidó közösségek eltűnésével ezek a temetők ma már lezártak, tehát a további temetések és a védelem szempontjai nem ütköznek.

²³ 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről, 37. § (2) bekezdés

²⁴ Kiegészítve a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal honlapján (www.koh.hu) megtalálható listával, amely a 2001 óta védetté nyilvánított helyszíneket tartalmazza.

²⁵ Nem csak sírcsoportok, hanem a temető teljes területe védett.

A területileg védett temetők másik jellegzetes csoportját alkotják a népi sírjeleket őrző temetők, amelyek népi műemléknek is tekinthetők (3. kép). A műemlékek közül kizárólag a népi emlékek esetében megengedett a védett objektumok áttelepítése. A szabadtéri néprajzi múzeumokban az áttelepített sírjelekből az adott tájegységre jellemző „temetőket” alakítanak ki. A helyben megőrzött népi sírjelek területi védelem híján a műkö fedlapos, beton sírok között álldogálnak. Területi védelem esetén szabályozható lenne az új sírokra kerülő sírjelek kialakítása is.

A sírjelek áttelepítését nem védett temetőekben is alkalmazzák a jóhiszemű lokálpatrióták. Számos település temetőkertjében láthatunk a régi, értékes sírkövekből kialakított bemutatót, ami a művészi síremlékek megőrzésének szép gesztusa, de az esetleges későbbi területi védelem evvel lehetetlenné válik (4. kép). A lokális szinten jelentős temetők megőrzésére jó lehetőség a helyi védelem (5. kép). Hazánkban építészeti jelentősége miatt 104 db temetőkert, természeti értékei miatt pedig 5 db sírkert részesült helyi szintű területi védelemben, egyes temetőelemek pedig több száz temetőben védettek.²⁶

Az országos szintű műemlékvédelem és a helyi védelem alatt álló, területileg védett

sírkertek száma együttesen sem teszi ki a hazai temetők öt százalékát. A védelemre érdemes nagyszámú temetőkert és a valóban védett helyszínek kis száma közti ellentmondás különböző problémákra vezethető vissza. Az örökségvédelmi törvény értelmében védett temető felszámolására engedély nem adható, tehát nem lezárt, védett temető esetén a további temetések igen bonyolulttá válnak. A temető bezárása esetén viszont annak hasznosítása válik kérdésessé. Egyes esetekben megfelelő lehet a sírkert kegyeleti parkká alakítása, illetve a hely megtöltése olyan új funkciókkal, amelyek nem ütköznek az eredeti rendeltetéssel.

A fentiek alapján megállapítható, hogy bár a magyarországi temetők közül alig néhány kapott eddig területi védelmet, ennek létjogosultságát nem kérdőjelezhetjük meg, és számuk további gyarapítása lenne szükséges. A műemlékvédelem keretein belül a területi védelem jogi lehetőségei megvannak, de a gyakorlati megvalósítás még nehézségekbe ütközik, ezért a megőrzésre érdemes sírkerteket számos esetben a gondolatlan átalakítás vagy a teljes felszámolás veszélye fenyegeti.

²⁶ Az építészeti örökség helyi védelmének országos adatbázisa és TARDY 1996. alapján

Summary

 THE PROTECTION of national graveyards and their status having been declared protected became an urgent task in the second half of the 20th century when burial rites changed significantly. The standardized development of new graveyards clashing with local heritage did not favour the subsistence of previous burial forms. As a consequence, the majority of contemporary cemeteries have been built in the style of recent decades, however, despite of it old graveyards having preserved traces of old times could still be found throughout the country, which are worth increased protection.

Cemeteries can also be declared protected by many principles, i.e. by nature conservation, cultural heritage protection, or veneration. Nevertheless, the number of protected graveyards being declared protected in different ways is very humble. To put it more subtly graveyards rarely get territorial protection extended over their whole territory retaining subtleties. In many more cases a certain part of the cemetery, either tombstones or a chapel, perhaps an avenue, becomes protected. Not only is the whole structure preserved by territorial conservation but also in a given case it preserves the visible traces of landscape architecture composition and former burial rites.

Among the different forms of conservation just the protection of historic monuments goes in every detail when trying to preserve the national graveyards territorially. There is no cemetery under national protection. Though there are some graveyards under local protection because of their natural value but in most of them just one or another element is protected. They could also get local protection because of their architectural value but just a little part of them is protected territorially. Veneration protection refers in advance to certain famous persons' tombs thus generally insuring the security of one or two tombstones.

Among the national rules concerning the protection of historic monuments the Act LIV/1997 was the first to emphasize the conservation of graveyards, and it listed them among the specific objects of the protection of historic monuments. The Act LXIV/2001 on the Protection of the Cultural Heritage also deals with the problem of cemeteries and burial sites among the specific objects of the protection of historic monuments. There are no essential divergences concerning the articles of the acts. Neither does the No.LXXXIX/2005 modification of the Protection of the Cultural Heritage Act contain significant modifications concerning the territorial protection of cemeteries.

According to the principles of pronouncement to be protected by The Office for the Defence of Cultural Heritage (Kulturális Örökségvédelmi Hivatal) cemeteries being in possession of tombstones made earlier than 1830 are under protection automatically, but the whole territory of the cemetery could be protected just for good reason. After surveying the Register of Listed Monuments we can state that there are altogether just a few dozen cemeteries which have got the national protection of historic monuments for their whole territory. One of the reasons of it is that in case of protected, not yet closed cemeteries further burials become too complicated or after closing down their further utilization becomes uncertain.

Irodalom

GOODCHILD, Peter: Történeti kertek és parkok értékelése – az angol elmélet. *Műemlékvédelem*. 2003. 3. p. 213-218.

KARTÁK KÖNYVE (Román András szerk.) Budapest, 2002.

MARJAI Márton: Temetők műemléki védelme. *Műemlékvédelem*, 1982. 1. p. 17-20.

ORSZÁGOS MŰEMLEKJEGYZÉK, KÖH, 2001. december.

RIEGL, Alois: Művészettörténeti tanulmányok, Budapest, 1998. p. 7-47.

SELÉNDY Szabolcs (szerk.): Temetőkert Budapest, 1972.

TARDY János (szerk.): Magyarországi települések védett természeti értékei Budapest, 1996.

1996. évi LIII. törvény a természet védelméről (www.complex.hu)

1997. évi LIV. törvény a műemlékvédelemről (KARTÁK KÖNYVE)

1997. évi LXXVIII. törvény az épített környezet alakításáról és védelméről (www.complex.hu)

1999. évi XLIII. törvény a temetőkről és a temetkezésről (www.complex.hu)

2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről (KARTÁK KÖNYVE)

2005. évi LXXXIX. törvény a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény módosításáról (www.complex.hu)

Az építészeti örökség helyi védelmének országos adatbázisa (teir.vati.hu/pages/helyived/index)

KÖH védetté nyilvánítási irányelvei (www.koh.hu)

2001. óta műemlékké nyilvánított objektumok és területek listája (www.koh.hu)

OSZTROLUCZKY SAROLTA

A halaldoklás művészete

KERTMETAFORÁK

Art of Dying
GARDEN METAPHORS

LEKTOR: JÁMBOR IMRE

AKERTMETAFORA meghatározásához érdemes röviden felidézni a poétikai értelemben vett metafora fogalmát, melyen Arisztotelész óta egy szó értelmének egy másik értelem felé való eltolását, elmozdítását értjük¹. Némi leegyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy a teljes, kifejtett metaforában egy fogalmi (azonosítandó) és egy – szemantikai értelemben tőle távol álló – képi (azonosító) elem között történik meg a jelentésátvitel, melyet szerkezetileg a két elem azonosítása, egyetlen kifejezésben való özszerántása tesz lehetővé.

A metaforikus kijelentés elemei közti belső feszültséget az értelmező azal tudja feloldani, illetve jelentéssé tenni, ha keresi az azonosításuk alapjául szolgáló közös képzetet, rejtett tulajdonságot. Ennek révén a mindenkori befogadó tevékenyen vesz részt a szókép megalkotásában; interpretációja a metafora szerves része. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a metaforikus kijelentés sokféle értelemlehetőséget rejt magában, nem fordítható le valamilyen köznapi kijelentésre, nem parafrázálható szemantikai veszteség nélkül. Éppen ezért az eredeti költői szókép mindig „információhordozó”², lényegi sajátossága, hogy új szempontból láttatja velünk a valóságot. A metafora sokszor hangoztatott díszítő szerepénél tehát sokkal fontosabb – az Arisztotelész által is hangsúlyozott – tanító jellege³.

A kertmetaforák létmódja különbözik a nyelvi szóképekétől. Esetükben a költői metaforák fogalmi elemének szerepét valamiféle narratíva tölti be,

¹ „Az értelemátvitel (*metaphora*) egy más összefüggésben használatos megnevezés átvitele nemről a fájra, vagy fájról a nemre, vagy egyik fajról a másikra, vagy a viszonyazonosság (*analogia*) szerint.”

Arisztotelész: *Poétika* 57 b 7-9.

² Paul Ricoeur: *Az élő metafora*. Osiris, Budapest 2006. 37.

³ Vö.: Arisztotelész: *Rétorika* III, 10, 1410 b 10-15.

melyet a kert tervezőjének a kialakítással, a kert történeti és kulturális be-
ágyazottságával kapcsolatos elképzelései és a befogadónak mint a kertről
olvasó, illetve a kertet bejáró szemlélőnek a szövegei együttesen hoznak
létre.

Egy másik különbség, hogy míg a nyelvi metaforában nemcsak a fo-
galmi, de az ikonikus elem is verbális jellegű, addig a kertmetafora valós
érzéki tapasztalatban részesít, empirikus jellegű. A kertek esetében ezen
érzéki oldal nem korlátozható a pusztá vizualitásra, amennyiben szagló,
halló és taktilis érzékeinket is működésbe hozzák. Ezen felül a kinetikus
tapasztalat is az esztétikai élmény alapfeltétele⁴.

A továbbiakban két művész kertjéről és kertmetaforáiról lesz szó,
melyek olyan elvont képzeteket reprezentálnak, mint az időbeliség, az
elmúlás, a betegség vagy a halál. Mivel e kertek bejárására nincs lehetősé-
günk, meg kell elégedjünk a róluk készült fotográfiákkal, melyek azonban
többszörösen is művészi kontextusba ágyazottak. Egyfelől azért, mert
a szóban forgó képeket fotóművészek készítették, másfelől pedig, mert
a narratívák – melyeket ikonikusan újra-, illetve átértelmeznek – szépiro-
dalmi szövegek.

E kétdimenziós képi reprezentációk a kertmetaforák „működémód-
ját” is befolyásolják, amennyiben érzéki jellegüket a látványra redukálják.
Ugyanakkor kötetbe való beválogatásuk, illetve az irodalmi szövegfolyam
töréspontjaiba való beillesztésük által eleve metaforikus státuszt kölcsö-
nöznek a képeken szereplő kerti elemeknek.

4 A kerten, illetve a tájon
át való mozgást mint
a tájmetafora létrejöttének
alapfeltételét hangsúlyozza
Michel Conan: „...a landscape
metaphor comes into
existence when motion
through a landscape invites
an interpretation by its
visitors that displaces the
meaning of their own motion
in favor of a new meaning.”
(Tájmetafora akkor jön
létre, mikor a tájon való
keresztülhaladás olyan
értelmezést hív életre
a befogadók részéről, amely
egy új jelentés érdekében
áthelyezi addigi mozgásuk
értelmét.) Michel Conan:
*Landscape Metaphors and
Metamorphosis of Time.*
In: *Landscape Design and
the Experience of Motion.*
Dumbarton Oaks 2003. 301.

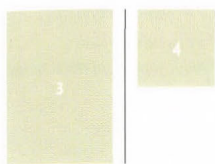

DEREK JARMAN KERTJE

ANÉHAI angol filmrendező kertje Anglia délkeleti tengerpartján, a Doverhez közeli Dungenessben található. A városka barátságatlan klímáját jól jellemzi, hogy Anglia-szerte itt süt a legerősebben a nap, itt esik a legkevesebb eső, a vastag kavicsréteg alatt rossz minőségű termőföld található, s a keleti szél sós permetet hoz a tenger felől, minek hatására a kevésbé szívós növények könnyen kiégnek. Az épített környezet a tájhoz hasonlóan sivár. A halászházak kívül egy régi és egy új világítótorony, illetve egy hatalmas atomerőmű alkotja a helység összes látnivalóját.

A művész 1987-ben, egy évvel az után, hogy HIV-fertőzöttségét megállapították, megvásárolt egy Prospect Cottage nevű dungeness-i halászháznyát, majd Voltaire Candide-jához hasonlóan, egy kalandos élet végső állomásához érkezve kertészkedni kezdett ezen a mindentől távoli, kietlen helyen. Kertjének kialakításakor meglehetősen mélyre kellett leásnia, hogy a vastag kavicsréteg alatt földet találjon. A kör alakú ágyások helyét először kiásta, majd feltöltötte a szomszédos tanyákról hozott tehéntrágyával, s ezekbe az árkokba dugta le a kiszemelt növényeket, megadva nekik a túlélés esélyét. Az ágyások felszíni mintázatát és szegélyét a tengerparton talált, s onnan fáradságos munkával a kertbe hurcolt nagyobb kövekből rakta ki. (4. kép) A kövek mellett rozsdás kerti szerszámok, fémhulladékok és uszadékfák „díszítik” a „csak a horizont által határolt”, körülkerítettlen birtokot, melynek a látótávolságban lévő, monumentális atomerőmű terem bizarr, posztmodern kontextust. (3. kép) A civilizatórikus hulladékok, melyeket Jarman „modern természetnek” nevez, a Land Art alkotásaihoz teszik hasonlatossá Prospect Cottage-t.

3. kép: Jarman kertjének részlete, háttérben a dungenessi atomerőművel

4. kép: A Prospect Cottage bejáratí oldala

5. kép: Derek Jarman

6. kép: A gomboszegi vadkörtefa

A kert érzéki látványa a róla írott, 1995-ben megjelent elbeszéléssel (*Derek Jarman's Garden*) teljeseedik kertmetaforává. A fényképkönyvben, amely 150 fotót tartalmaz, Jarman bemutatja kertjének történetét, az „alkotás” folyamatát, s közben beszámol az egyes növényekhez, kerti elemekhez, vagy szerszámaihoz fűződő személyes viszonyáról. A lírai hangvételű narratívát időnként versekkel és visszaemlékezésekkel töri meg, melyekben gyerekkorát, szüleit és barátait idézi fel egy-egy anekdota erejéig, másol az elmúlásra való készülődésről, vagy lassú és szenvedéssel teli haldoklásának részleteiről ír.

A kertről és tulajdonosáról készült fotókat hiba volna pusztán illusztrációként felfognunk. Miközben megörökítik a virágok elemekkel való harcát, rügyezését, nyílását, hervadását és hullását, a kert terjeszkedését, zezugait, színeit és fény-árnyait, feltárják egy organikus műalkotás kronotopozát. A hely időben és térben változó „arcai” Jarman elbeszéléseinek metafiktív alakzataiként tűnnek fel. A szokatlan gépállásból lefotózott kerti elemek, vagy a mélységélesség megfelelő megválasztásával „antropomorfizált” vadvirágok ugyanúgy „beszélnek” az emberről, mint a róla készült felvételek. (5. kép) Feltárják a test esendőségét és küzdelmét, de ugyanígy érzékeltetik a bensőből áradó természetességet, életörömöt és öniróniát is. (1. kép)

A két médium, kép és szöveg kölcsönös és folytonos re-szemantizációjának következménye, hogy a szöveg is átértelmezi a kertet, kizökkentve ezáltal a befogadót hétköznapi ritmusából, átvezetve egy más világba és temporalitásba. Látens bibliai konnotációi minden kertnek vannak: „Paradicsom szavunk óperzsa gyökerű, eredeti jelentése 'zöld hely'. Minden kert mögött ott kísért a Paradicsom, és néhány kert valódi Paradicsom. Az enyém is ezek közé tartozik”⁵ – írja Jarman.

A dungenessi kert azonban nemcsak Éden, de Getsemáne-kert is egyszerre, az utolsó maga választotta hely, melyre rávetül a közeli és fájdalmas halál árnyéka:

*A fathomless lethargy has swallowed me,
great waves of doubt broken me,
all my thoughts washed away.
The storms have blown salt tears,
burning my garden,
Gethsemane and Eden.*⁶

5 Derek Jarman: *Derek Jarman's Garden*. Thames & Hudson, London 1995. 40.

6 Derek Jarman i. m., 82.
[„Feneketlen letargia emésztett fel engem, / a kétség hatalmas hullámai törtek meg engem, / minden gondolatomat elmosta az ár. / A viharok sőkönnyei felperzselték kertem, / a kertet, mi nekem Gecsemáné és Éden.”]

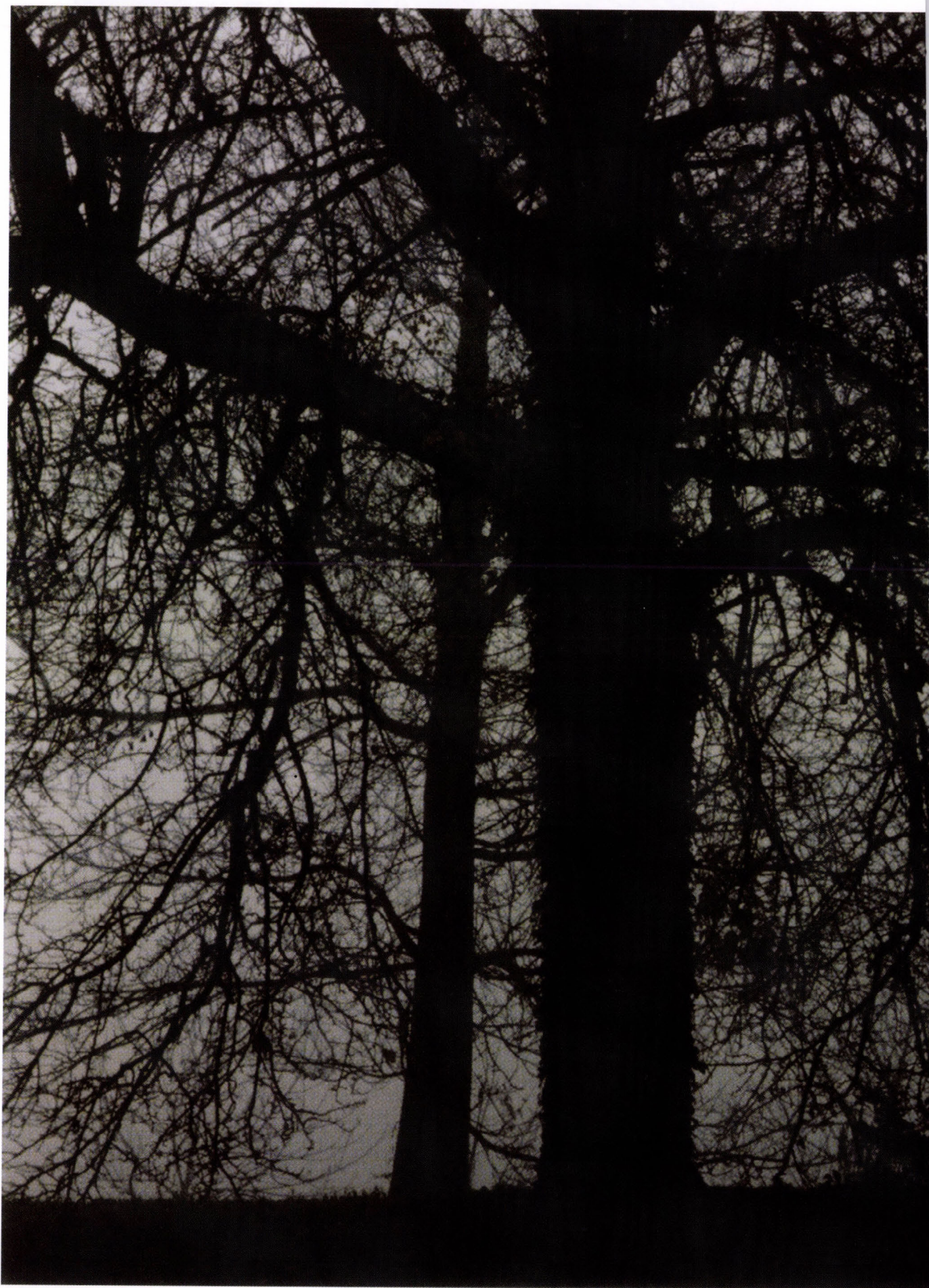
NÁDAS PÉTER FÁJA

NÁDAS Péter Sajat halál című elbeszélése arról a nyári napról szól, amikor az 51 éves író infarktust kapott, s pár óra agonizálás után meghalt a Szent János Kórházban. Ezt követően három és fél perc múlva, a sikeres reanimációt követően visszatért a klinikai halál állapotából. A narratíva ilyen értelemben kísérlet a halál, illetve a meghalás, vagyis az elbeszélhetetlen elbeszélésére.

A szöveghez társuló 161 fotót Nádas egy teljes év leforgása alatt a Zala megyei Gombosszezen, nyaralója kertjében készítette. A képsorozat egyetlen témája az író 120 éves vadkörtefája, mely az évszakok, a fényviszonyok vagy a gépállások változásától függően mindig más és más „arcát” mutatja. Akárcsak Jarman esetében, ez sem illusztrált könyv, amelyben a képek mintegy „aláfestik” a szöveg mondandóját, s nem is fotóalbum, ahol a szöveg magyarázza a képek tartalmát. A két médium viszonya itt sem fejthető fel maradéktalanul, oszcillációjukból nem származnak egyértelmű jelentések, csak metaforikus értelem-összefüggések és termékeny ellentmondások.

Az elbeszélés, noha linearitásában időbeliséget testesít meg, itt mégis a haláltapasztalat időnélküliségéről szól. Ezzel szemben a fotográfiák, amik hagyományosan az időtlenség ikonikus jelei, itt hangsúlyosan az temporalitás kérdésére vonatkoznak.

A Nádas által alkalmazott elbeszélői nyelv egyszerű, szenttelen és tárgyilagos, igyekszik megmaradni a pusztá közvetítés szintjén. A könyv képei is puritán „nyelvet” beszélnek: a legegyszerűbb természeti jelek egyikét, a fát mutatják, annak is mindig ugyanazt az egyedét.

7. kép: A gomboszegi
vadkörtefa

Míg a fényképkönyvekben általában az írás az allegorikus és a fotó a konkrét, Nádasnál pont fordítva van: a fénykép elvont, fogalmi jelölővé válik, amennyiben jelöltje nem a fa, hanem az idő múlása, a mulandóság, a halál és az újjászületés témája. A fotográfia nyelve, mely a halálon túli világ ismeretlen nyelve helyett áll - paradox módon - fogalmibb közlés, mint maga az elbeszélői nyelv.

A meghalás pillanatában - az elbeszélő tanúsága szerint - az emberről mintegy leválik a fogalmi gondolkodás. Egyben látja a lelket és a testet, megszűnnek az érzékelés térbeli és időbeli korlátai, csak valamiféle tiszta, a testtől szeparált szenzualitás marad hátra. „Halálom küszöbére érve, inputjaival és outputjaival együtt azért látom át szerkezetében a testi létezését, mondtam magamnak, mert az érzékelés eleve túllép az időbeliségen, és nincsen térbeliséghez kötve.”⁷ Tudat és test, fogalmi gondolkodás és érzékelés, melyeket a hétköznapi gondolkodás magabiztosan elkülönített, ebben az állapotban megkülönböztethetlenné válik: „[...] halálával leválik róla, ami eddig sem tartozott hozzá. Ez pedig valószínűleg nem más, mint a nyelvhez kötött fogalmi gondolkodás. Ezzel volt bekötve a többiek közé. Előbb megszabadulni az örökös testi érzetektől, aztán megszabadulni a nagyra tartott gondolkodástól. Visszatérés egy olyan ősállapothoz, amelyben fogalmi gondolkodás sem létezik, hiszen a szemlélet és az érzékelés között sincs különbség. [...] Sajnos nincs magyar ige, amivel e sorsdöntő történést jellemezni lehetne.”⁸

A tapasztalat egyedisége és a nyelv elégtelensége fogalmi úton közölhetetlenné teszik a halálközeli élményt, mely ez által az esztétikai értelemben vett fenséges tapasztalatával mutat rokonságot. Az ismeretlen és megnevezhetetlen érzékeltetése csak allegorikus úton lehetséges. (Erre már az is utal, hogy pár perces szívhalálát metaforikusan a halállal azonosítja az elbeszélő.) Ám a szöveg inkább hasonlatokat (erő, fény, úr, születés stb.) kínál fel a halálban észlelt résztapasztalatok megvilágítására, az egyetlen valódi, termékeny feszültséget és interpretációs nyitottságot képviselő metafora nem más, mint a narratíva és a fotográfia kapcsolatából születő kertmetafora.

⁷ Nádas Péter: *Saját halál*. Jelenkor, Pécs 2004. 131.

⁸ Nádas Péter i. m. 209.

8. kép: A gombosszegi vadkörtefa

ÖSSZEGZÉS

RERTSZEMANTIKÁVAL foglalkozó könyvében Stephanie Ross rámutat, hogy a kertek –megalkotottságuk, mesterségesen kialakított jellegük következtében – képesek alkotói szándékot és jelentést közvetíteni. Ezen kívül reprezentációs erővel is bírnak, sokféleképpen tudnak valami önmagukon túlira utalni. Utaltjuk legtöbbször egy másik, képzeletbeli vagy valós hely, mely izomorf struktúrák (vonalak, alakzatok, színek) révén kerül megidézésre.⁹

Derek Jarman dungenessi kertje és Nádas Péter gombosszegi vadkörtefája között az általuk reprezentált imaginárius tér, az élet és halál határán húzódó senki földje teremt összefüggést. Kertmetaforáikban, melyekben két különböző kommunikációs kultúrtechnika, a nyelv és a kép interferál egymással, „bejárhatóvá” válik ez a most még ismeretlen, de ránk várakozó „hely”. 🌸

⁹ Stephanie Ross: *What Gardens Mean*. The University of Chicago Press 1998. 107-120.

Summary

Art of Dying Garden Metaphors

ARISTOTLE in his *Poetics* defined metaphor as a figure of language in terms of motion, a displacement from something to something else. In discourse, metaphors bring to mind something new by uniting two things that seem distant; they render abstract ideas visible by conjuring up visual images.

Garden metaphors differ from the linguistic metaphors ontologically. The meaning of a garden metaphor for each visitor results from an interpretation of relationships between the cultural meaning of the narrative incorporated in the garden by its designer and the meaning of the narrative of their own motion through this garden by the visitors. Garden metaphors impart real sensuous experience, which activate all of the senses.

This paper is about two gardens designed and owned by artists and their garden metaphors that represent abstract ideas, such as temporality, passing, illness, and death.

Irodalom

- Arisztotelész: *Poétika*. PannonKlett, Budapest 1997.
- Arisztotelész: *Rétorika*. Telosz, Budapest 1999.
- Conan, Michel: *Landscape Metaphors and Metamorphosis of Time*. In: *Landscape Design and the Experience of Motion*. *Dumbarton Oaks* 2003.
- Jarman, Derek: *Chroma. Ein Buch der Farben*. Merve, Berlin 1995.
- Jarman, Derek: *Derek Jarman's Garden*. Thames & Hudson, London 1995.
- Nádas Péter: *Saját halál*. Jelenkor, Pécs 2004.
- Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*. Osiris, Budapest 2006.
- Ross, Stephanie: *What Gardens Mean*. The University of Chicago Press 1998.
- Testre szabott élet. *Írások Nádas Péter Saját halál és Párhuzamos történetek című műveiről*. Kijárat, Budapest 2007.

4D

Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat | 8. szám, 2007.

SZERZŐK:

Csepely-Knorr Luca

okl. tájépítésmérnök,
Ph.D. hallgató

Budapesti Corvinus Egyetem,
Kert- és Szabadtértervezési
Tanszék
1118 Budapest
Villányi út 29-43.
Telefon: +36-1-482-6187
E-mail: luca.csepely-knorr@
uni-corvinus.hu

Varga Péter István

okl. építésmérnök

Tanulmányait a BME Építész-
mérnöki Karán, a BME Épi-
tésmérnöki Kar DLA képzé-
sén, majd a Nürnbergi Kép-
zőművészeti Akadémián
folytatta.
Munkái között megtalálha-
tók köztérterek, kisebb középü-
letek. Közreműködött a bu-
dapesti 4-es Metró építészeti
tervezésében; rendszeresen
rész vesz tervpályázatokon.
web: www.vpi.hu

Gecséné Tar Imola

okl. tájépítésmérnök,
egy. tanársegéd
(Imola Gecse-Tar landscape
architect, assistant lecturer)

Budapesti Corvinus Egyetem
Kertművészeti Tanszék
1118 Budapest
Villányi út 29-43.
tel.: +36-1-482-6248 (Corvinus
University of Budapest,
Department of Garden Art,
H-1118 Budapest,
Villányi út 29-43.
Telefon: +36-1-482-6248)
E-mail: imola.tar@uni-
corvinus.hu

Osztroluczky Sarolta

esztétika szakos bölcsész,
Ph.D. hallgató (ELTE)
megbízott előadó

Budapesti Corvinus Egyetem,
Kertművészeti Tanszék
1118 Budapest
Villányi út 29-43.
Telefon: +36-1-482-6248

TÁMOGATÓK:

Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma

nka
Nemzeti Kulturális Alap
Nemzeti Kulturális Alap

Magyar Építész Kamara

Ormos Imre Alapítvány